

Mevlana Celaleddin Rumî and Mawlawism in Turkish Cultural Life

Osman HORATA*

ÖZ

13. asır Anadolu coğrafyasının yetiştirdiği mutasavvıflardan olan Mevlâna, Türk sufiliğinin temellerini atan büyük düşünürlerden biridir. Onun düşünceleri etrafında oluşan ve imparatorluk coğrafyasının genişlediği her yere ulaşma imkânı bulan Mevlevîlik, Osmanlı kültür hayatına yön veren temel dinamiklerden biridir. Mevlevîlik, Anadolu'dan Avrupa ve Amerika'ya kadar hâlâ canlı bir şekilde yaşatılmakta, Mevlâna'nın evrensel mesajları insanları aydınlatmaya devam etmektedir. Mevlevîliği, diğer mistik kuruluşlar içinde farklı bir konuma yükselten temel sebep; Mevlana'nın, farklı kültürler ve düşüncelerin çarpıştığı 13. asır Anadolu'sunda, farklı anlayışları yepyeni bir sistemde birleştirerek herkesi kucaklayan bir senteze ulaşmasında yatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlana, Mevlevîlik, tarikatler, tasavvuf, Türk kültürü.

ABSTRACT

Mevlana, one of the 13th century Anatolian sufis, is among the major scholars who laid the foundations of Turkish sophism. Based on Mevlana's ideas, Mawlawism reached every area within the borders of the Ottoman empire and became one of the fundamental dynamics setting the course of Ottoman cultural life. Mawlawism is still being kept alive in many parts of the world, from Anatolia to Europe and America; and the Mevlana's universal messages are enlightening people even today. The reason why Mawlawism has unique position among other mystic institutions is that Mevlana was able to reach a synthesis which embraced every sort of person by bringing together different understandings in an entirely new system where different cultures and thoughts were in conflict in 13th century Anatolia.

Key Words: Mevlana Celaleddin Rumî / Mawlana / Rumî, Mawlawism, dervish orders, sophism, Turkish culture.

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Ankara, e-posta: horata@hacettepe.edu.tr

Rûmî was an important Turkish philosopher who built a bridge between the cultures of East and West. Mevlana Celaleddin Rumi's thought consists of universal messages, valid for all time without belonging time, place. UNESCO's declaration of the year 2007 as Mevlana Year in the 800th anniversary of his birth was inspired a rethinking of Mawlawism and the organization of many activities, like gatherings, conferences etc.

Culture and civilizations that determine the approach of a nation towards life are manifested in society, environment and most prominently in the belief system developed over centuries. Such a belief system is interpreted and reflected in daily life by great scholars. This article discourses the role of Mevlana and Mawlawism, dwelling upon the origins of his thoughts, their influence on Turkish cultural life and their universality; and examines the reasons why this wise person is a center of attraction for many people.

Mevlana is one of the great Anatolian sufis of the 13th century who laid the foundations of Turkish sufism. The 13th century was a *transition* and *formation* period of history, marked by progressing towards the empire a time when the foundations for the dynamics setting a course for Ottoman power were laid (Köprülü 1981:62). Most historians agree that a small frontier tribe's development into a big empire in a mere one hundred and fifty years is one of the most important issues of the Middle Age. Certainly, this is not an event to be attributed to the heroism of a few warriors. According to historians, an understanding of the basic dynamics of such a rise depends on an extensive analysis of the political and especially the social structure of the 13th century. Mevlana and Mawlawism, being two of the basic dynamics influencing Ottoman social life are two phenomena to be emphasized within this framework.

As is known, Mawlawism was been converted into a religious order by *Sultan Veled*, the son of Mevlana, after his father's death; the initial Mawlawi dervish lodges were founded in the period of tribes, thanks to the efforts of *Ulu Arif Çelebi*, who was an fervent mystic. Being a small frontier tribe, the tribe of *Osmanoğulları* didn't draw the attention of the Mawlawis at first. Until the period of Yıldırım Bayezid, that is until the early 15th century, the order of dervishes known to have existed in the period of the Seljuks can not be observed, with the exception of mystic groups such as the *Rum Abdals* and *Ahîtes*. The first Mawlawi dervishes (lodges) of the Ottomans was founded the period of Murad the 2nd (1421-1451); and Mawlawism, which was not linked to any religious or social movement against the State, became an influential in the 16th century, power due to the close interest of Ottoman statesmen. Mawlawism, which spread to every Ottoman region and affected

the whole empire, from Belgrade to Tabriz, from Mecca to Cairo with its 10 *asitane* and 76 lodges, did not remain as mystic entity. On the contrary, it fostered centers of science, culture and art that sponsored Ottoman artists such as musicians, scribes and embroiderers, and hosted the most elite and elegant people. Supported by the central government, Mawlawism was at the top of the list of most fortunate dervish orders receiving foundation revenues. Political authorities, which assigned the same importance to Bektashism, tried to keep these two theological forces in balance; and it relied on the Mawlawis to quell Shiite-Batinite movements from time to time (see Gölpinarlı 1983: 269; Ocak 1996:20-21; Göyünç 1991). Although Mawlawism was officially terminated by the law forbidding dervish lodges, enacted in 1925, its spirit is being kept alive in Anatolia, Europe and America and Mevlana's universal messages continue to enlighten humankind. In the Balkans, on the other hand, Mawlawis pursued their existence in cities such as Scoplje, Mostar and Serebosnia until recent times (Hafız 1978: 173-178).

Mevlana played an active role in the development of Turkish literature, both with his understanding of sufism and with his work, which he wrote in his most mature age. *Mathnawi* was written in Persian, which was the cultural and literary language of that period, but it has been partly or completely translated into and commented on in Turkish many times since the 15th century. This work, having the reputation of crossing all borders has been translated into many languages, such as English, German, Russian, Polish, French, Arabic, Urdu and Dutch. No other literary, intellectual work from Anatolian literature has been able to attract that much interest world wide (Mazıoğlu 1981: 30-39; Yeniterzi 1995:93-110; Karaismailoğlu vd. 2006:61-69; Şimşekler 2006: 319-339).

Mawlawite dervish lodges became important sources of classical literature due to the tradition of reading the *Mathnawi* within the religious order. In fact, Mevlana was accepted as the "*sünnet-i seniyye-i Mevleviyye (Imperial Mawlawite Sunnah)*" of poetry. The fact that individuals assuming the authority of the Sheikh included such great poets as *Neşatî*, *Şeyh Galib* further increased the general interest in poetry; and many poets like *Esrar Dede* started to write poems in Mawlawite lodges. According manuscripts, the number of Mawlawite *Diwan* poets is approximately 300. Hence, Mawlawism attained first rank among the orders of dervishes esteemed by *diwan* poets with a high participation ratio of 68% (İsen 1989: 23-27). The fact that the dervish orders' poet participation are less than 10% indicate the privileged position of Mawlawism in classical literature. *Hüdayî Salih Dede* in the 15th

century; *Şahîdî*, *Yusuf Sîneçâk*, *Fevrî*, *Bursalı Rahmî*, *Safayî*, *Nigeñî* and *Ârifî* in the 16th century; *Cevrî*, *Neşatî*, *Enîs*, *Fasîh*, *Bahayî*, *Mezakî*, *Nâbî* and *Nefî* in the 17th century; *Sâkîb Dede*, *Nahîfî*, *Bîrrî*, *Neylî*, *Receb Dede*, *Nesîb*, *Nayî Osman Dede*, *Fennî*, *Neyyir*, *Hulusî*, *Şeyh Galîb* and *Esrar Dede* in the 18th century and *Yenişehirli Avnî*, *Leyla Hanım* and *Şeref Hanım* in the 19th century are the *Mawlawite Diwan* poets that come to mind. It is also interesting that the two leading female poets in classical literature are Mawlawites. Some of the above mentioned poets completed their reclusions by becoming initiates of Mawlawism; whereas some of them remained at the neophytic level. Additionally, almost all Ottoman and Turkish poets refer to Mevlana in their works, whether they are Mawlawites or not (see Horata 1999; orata 2007). Mevlana continued to be the center of attraction for poets; even in periods that witnessed the increasing influence of Western culture, his halo of influence surrounded many poets and scholars in the East and West. Furthermore, Mawlawism is the leading source of classical Turkish music, due to the importance attached to music and the *sema* ceremony within the religious order. Many musicians such as İtrî and Dede Efendi lived in Mawlawite dervish lodges.

What then differentiates Mawlawism from other similar mystical movements? A correct answer to depends on the evaluation of the period and social conditions in which Mevlana lived, since he and the roots of Mawlawism are tightly connected to the lands in which they were born.

After the doors of Anatolia were been opened to the Turks in 1071, the Seljuk Turks who on the one hand tried to settle millions of Turks arriving from Central Asia, and on the other hand to Crusade armies and eradicate inner conflicts were deeply scarred by the Kösedâğ defeat by Mongolians in 1243. Social and political order was destroyed and a century-long period of cruelty and misery began. People disappointed by the Seljuk sultans, who had now become the governors of the Mongolians, began to organize around the princes from Western regions, where the pressure was relatively slight, and to proclaim their independence. This insurrection led to the beginning of a process of building empire that would rise over the material and moral legacy of the Seljuks (see Köprülü 1981: 70-121).

13th century Anatolia experienced a very active period of cultural movements, despite its considerable political and social troubles. This activity can largely be attributed to the fact that many scholars and sufis running away from cities such as Khorasan, Harezmi, Samarkand, Baku, Belh, and Baghdad took refuge in Anatolia. Born in in the city Belh in the north of Afghanistan in 1207, Mevlana is one of the dervishes, who came to Anatolia with his father, Bahaeddin Veled (d. 1231), who was inturn of

Necmeddin Kübra, one of the great sufis of Turkistan. Some sources in the literature suggest that Mevlana was 5-6 years old that time; claim him to be 12 years old. Besides Mevlana, two other sophists, *Hacı Bektaşî Veli* (d.1270) and *Yunus Emre* (d. 1320?) lived in the same century. Additionally, important figures in the history of sufism, namely *İbni Arabî* (d.1240), *Necmüddin Dâye* (d.1256), *Fahrüddin İrakî* (d.1280), and *Sadrüddin Konevî* (d.1274) produced their works which later became theological classics in these lands. These writers helped sufism became to spread throughout Anatolia rapidly; and this century can be called the formation period of Turkish sufism (Kara 1985: 278). In this period, the intermingling various thought systems and cultures from various geographies led to the emergence of new thoughts with wide perspectives far from fanaticism. The ideas of sufism, which took root in Anatolia, became a shelter attaching the people in deep despair due to the enfeebled social and political order, to life. These sophists, who invited everybody "to know each other" and "to make it easier", were able to view seventy-two nations from a single perspective. They tried to induce people to become introverted instead of being extroverted and to help them understand the eminent creature within themselves. These sophists defended love and patience instead of grudge and anger, contentedness instead of passion, charity and generosity instead of meanness and jealousy, equality and tolerance instead of dominance. The foundations of Turkish culture and civilization have been laid over these ethics of love and peace.

Dervish orders of Horasan origin, such as *Yeseviyye*, *Kübreviyye* and *Sühreverdiyye*, which played an important role in the establishment of the Ottoman Empire and Anatolia's turkification, rendered service through colonicer *dervishs* and were replaced by other dervish orders in time, failing to become institutionalized. Similarly, dervish orders of Arabic origin, such as *Rifaiyye* and *Halvetiyye*, which were active during the establishment of the Ottoman Empire could not expand their influence. However, dervish orders of Turkish origin that focused on the ideology of Mevlana and Hacı Bektaş flourished throughout the entire Empire and played an important role in political and social life (Köprülü 1981: 144-171). While Mawlawism was a religious order primarily addressing the middle-class bourgeois, yet gaining supporters from each part of society; *Bekhtashism* was a heterodox order supported by settled and nomadic Turkcomans and was especially influential in changing the religion of Christians in Rumelia.

Laying the foundations of this denomination, Mevlana and his system of thought are what provided Mawlawism with this effective role. How then did Mevlana's system of thought attain such privileged position among

other systems of thought? To answer this, the factors influential in the development of his personality should be reviewed, using an integrated approach. Mevlana's first teacher was his father following the death of his father, he was instructed by *Seyyid Burhaneddin Muhakkik-ı Tirmizî*, one of his father's disciples. Having attended the sessions of great sufis such as *İbni Arabî* and *Sadrüddin Konevî* in Damascus, Mevlana himself became a famous scholar, competent in Arabic and Persian literature and giving instruction four schools of sufism at the same time. His sense of morality matured due to the efforts of his father and Tirmizî and was completed through his interaction with *Şems-i Tebrizî*. After meeting Şems-i Tebrizî, he dedicated himself to writing poems and training his disciples by withdrawing from the outer world. Mevlana (d.1273) produced many works including the *Mathnawi*, *Dîvan-ı Kebîr*, *Fîhi Mâfih*, *Mecâlis-i Seb'â* and *Mektûbat* (see Gölpinarlı 1959; Yeniterzi 1995: 11-18 for his bibliography).

Mevlana's sophist thought was fed by three basic schools; namely, the school of sufism based on Sunni understanding, introduced by *Necmeddin Kübrâ* (d.1221), who was one of the great sufis of Turkistan; the school of *pantheism* introduced by *İbni Arabî* in the form of metaphysics and the mystic system; and *Kalenderi sufism*, based on divine love and rapture originating from Horasan Melametiyye (Ocak 1981: 142-143). Mevlana synthesized these different understandings in an entirely new system, thanks to his good education and made this synthesis accessible to everybody in Anatolia in a time when different cultures and thoughts were in conflict. This fact was the most important factor that gave Mevlana a different status among other sufis; his interpretation was highly attractive in Ottoman cultural life and made Mawlawism one of the basic dynamics of the Empire.

Mevlana, in declaring, "Seventy-two nations hear their secrets from us. We are a reed giving out hundred sounds from a single fret", and made the understanding of love and affection based on Islam's boundless tolerance the light of his life. He received everybody with open arms, generously, without any form of discrimination based on race, language even religion; and people have lock of to him to discover their own secrets and know themselves, in every period. This understanding of love/humanism embracing the whole mankind is the expression of a loftiness that Western thought has not been able to reach, even after centuries. Mevlana, who approached people and events with universal thoughts that apply to each individual and maintain their validity in every age, continues to be center of attraction for people today. And as long as human beings continue to read and think, his influence will continue.

References

- Gölpınarlı, Abdülbaki (1959), *Mevlâna Celâleddin Hayatı, Felsefesi, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1983), *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul.
- Göyünç, Nejat (1991), "Osmanlı Devletinde Mevlevîler", *Bellekten*, pp. 351-358.
- Horata, Osman (1999), "Mevlâna ve Divan Şairleri", *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Osmanlı'nın 700. Kuruluş Yıldönümü Özel Sayısı: 43-56.
- Horata, Osman (2007), "Türk Edebiyatında Mevlana", *Mevlana*, (ed. O.Horata, A. Karaismailoğlu), Ankara: KTB Pub., pp.107-120.
- İsen, Mustafa (1989), "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar II: Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri", *Milli Eğitim*, 84:23-27.
- Kara, Mustafa (1980), *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul.
- Kara, Mustafa (1985), *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul.
- Karaismailoğlu, Adnan – S. Okumuş, F. Coşkuner (2006), *Mevlâna Bibliyografyası*, Konya: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay.
- Köprülü, Fuad (1981), *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul.
- Mazıoğlu, Hasibe (1981), "Anadolu'da Türk Edebiyatı'nın Başlamasında ve Gelişmesinde Mevlâna'nın Yeri ve Etkisi", *Mevlâna Sevgisi*, (pre. F. Halıcı), Konya: 30-39.
- Ocak, A.Yaşar (1991), "Bir XIII.Yüzyıl Mutasavvıfı ve Sufisi olarak Mevlâna Celâlüddin-i Rumî", *S.Ü.4. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler) (December 12-13, 1989)*, Konya: 139-146.
- Ocak, A.Yaşar (1996), "Türkiye Tarihinde Merkezî İktidar ve Mevlevîler", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi 1-2 (2): 17-22*.
- Şimşekler, Nuri (2006), "İran, Pakistan, Hindistan ve Arap Coğrafyasında Mesnevî'nin Tercüme ve Şerhleri", *Uluslararası Mevlâna Mesnevî Mevlevîhaneler Sempozyumu (19-21 Aralık 2005)*, Manisa: Maksad Yay., s.319-339.
- Yeniterzi, Emine (1995), *Mevlâna Celâleddin Rumî*, Ankara.

İslam Fikir Aynasında İki Büyük Mutasavvıf

“Gazzâlî ve Mevlânâ”

Saadettin KOCATÜRK*

ÖZ

Gazzâlî ve Mevlânâ İslam tarihinin iki büyük ismidir. Mevlânâ büyük oranda Gazzâlî’den etkilenmiştir. Yalnız aralarında şöyle büyük bir fark vardır: Gazzâlî su ile, Mevlânâ ise ateşten yapılan ilaçla derman verdi. Gazzali düşünce ve mantığa, Mevlânâ ise aşka önem verir, Gazzâlî aşık bir alim, Mevlânâ ise alim bir âşıktı.

Anahtar Kelimeler: Gazzâlî, Mevlânâ, düşünce, aşk.

ABSTRACT

Two Great Sufis of Islamic Thought: Gazali and Mevlana

Gazali and Mevlana are the two great Sufis in Islamic history. Mevlana is influenced by Gazali remarkably. However, there is a difference between them: while Gazali cured by water Mevlana’s cure was a medicine made of fire. Gazali stresses on thought and logic Mevlana stresses on love. Gazali was loving scholar, Mevlana was a scholar who loved.

Key Words: Gazali, Mevlana, thought, love.

Hüccetü’l-İslâm İmâm Gazzâlî, yaşadığı çağda ve kendinden sonraki asırlarda İslam dünyasının hemen her mütefekkiri etkilemiş ve görüşleri onlar üzerinde etkili olmuştur. Onun düşüncelerinden, belli üslubundan ve ruha şifa veren uyarısından etkilenmemiş pek az kimse vardır. Söylediklerini bizzat kendileri tatbik etmeyen zâhir ulemâsının ve mesleklerinin esasına vakıf olamamış ham sofuların eserlerinde onların iç dünyalarını görüp anlayan her insan, Gazzâlî’nin tatlı anlatımını, akıcı üslubunu, sağlam fikrini, tahlil gücünü, tenkid cesaretini, engin bilgisini, berrak iç dünyasını ve ibarelerinde yer eden tatlı uhrevî korku ile ilahî vuslat şevkini gördükten sonra elbette diğerlerinden bıkkınlık getirip Gazzâlî’nin saf ve temiz dünyasına yönelecektir. Onun gönülden gelen sözü, girdiği her kalpte

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi DTCF Öğretim Üyesi / ANKARA, e-posta: kocaturk@humanity.ankara.edu.tr

yer etmiştir. Düşünceleri hava gibi insanın gönlüne süzülür, ışık gibi duygularımızın pencerelerinden girer.

Gazzâlî'ye bu büyüklüğü bahşeden ve onu bu ulvi mertebeye taşıyan diğerlerinde bulunmayan dünyayı hakir görme duygusudur. Evet, ona bu büyüklüğünü dünyayı küçümsemesi kazandırmıştır. Gazzâlî, Bağdat medreselerinde nimet ve şöretin zirvesinde herkesin kendisine hürmet ve saygı duyduğu bir üstat ve âlim iken, kalbini rencide eden bir vesvese onun için bir hidayet ışığı oldu. Bundan sonra dünyadan soğudu. İman hakikatlerine karşı hissettiği bir susuzluk, ruhunu yakıp kavurmaktaydı. Yüreğinin çağrısını dinleyerek, kalbini ve iradesini ilahi arzunun tecellisine bıraktı. Büyükler ve devlet erkânı ile sohbet onurunu, Bağdat Üniversitesi'ndeki şöretini, padişah nezdindeki yakınlığını ve Nizamiye medreselerinde okuttuğu dersleri bıraktı. Gerçek inanç olan *yakînî imanı* elde etmek için¹, bilimin evham

1 *Akaid* biliminde, imanın rükünlerini bizzat müşahede edemiş gibi görerek inanmaya, imanın *yakîn* mertebesi denir ve bütün ilimlerden maksat, bu mertebeye ulaşmaktır. Bu mertebeye gelmemiş inanca, *zann* yani gerçek bir bilgiye dayanmadan öyle olduğunu varsayarak inanma denir. Zan, hiçbir delile istinad etmediği ve her an kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğu için makbul bir inanış değildir. Kişi, yakîn mertebesini kazanabilmek için ilim sahibi olmalı ve imanını delillere dayandırmalıdır. Bunu yapamıyorsa, itikat edip güvendiği bir iman inancısını *taklit* etmelidir. Ancak taklit de, zan kadar olmasa bile beğenilmemiştir. Henüz tasavvufun olgunlaşmış gelişmediği ilk zamanlarda *Kelâm ilmi* ile, yani iman esaslarını delillere dayandırarak pozitif ve akli bir şekilde isbat etme bilimi ile uğraşanlar, yakînî imânî elde etme yollarını aramışlar; metod olarak da dînî bilimleri okuduktan sonra, felsefe ve tabîî bilimler yardımı ile çıkarsamalarda bulunarak, imanın rükünlerine aksine ihtimal bulunmayacak şekilde ilim ve delil ile kesin olarak inanıp, nefsi tam ikna etmek şeklinde uzun ve meşakkatli bir yol göstermişlerdir. Bu uzun sürecin sonunda insan, bilim yardımı ile imanın bütün rükünlerine "Gözle görür gibi emin olup inanmak" şeklinde bir çeşit *yakîn* kazanmış oluyordu. Hicretin IV. yüzyılından sonra gelişen tasavvuf biliminin de hedefinde yakîn mertebesini kazanma vardır. Mutasavvıfların kullandıkları metod ise, bir program dahilinde gerçekleşen *seyru sülûk*, yani mânevi yol alma ile mertebe katetmek idi. Seyru sülûk denen mânevî yükselme yolu, *riyâzet*, *zikir*, *murâkabe*, *tefekür*, *aşk*, *müşâhede* ve nihayet *vusûl* adlarından ibaretti. Seyru sülûkte bulunan kimseye *sâlik* denirdi. Sâlik, sülûku sırasında, olgunlaşınca kadar müşşidinin *murakabe* denen terbiye ve kontrolü altında bulunurdu. Sâlik, *riyâzet* yapmakla nefisini terbiye edip kalbini temizler; *zikir* ile mânen Allah'a yakınlaşır; murâkabe bulunarak kendini hesaba çeker, iç dünyasını kontrol eder; *tefekür* ile fikrini harekete geçirerek Allah'ın nefsinde ve eşyada işleyen isim, sıfat ve fiillerini anlayıp evham ve şüphe karanlığından kurtulur, hakikate ve marifete erer. Zikir ve tefekkürü nisbetinde aşka sahip olur. Seyru sülûkun son mertebesinde keşif ve kerâmete erme vardır. Bu mertebeye eren sâlikin keşfi açıktır. Mânevî âlemler olan kudret ve ceberut âlemlerini görmeye, Allah'ın isim, sıfat ve fiillerinin işleyişini müşâhedeğe başlar ve kendisinden herkeste görülmeyen harika haller zuhur eder. Bu mertebeye eren sâlik, eğer başlangıçta fikir ve düşüncelerini sağlam bir ilim temeli üzerine oturtmamış, şahsiyetini tefekkür ve murakabeler ile olgunlaştırmamışsa, aşk ve şuhud makamlarının tuzakları olan naz ve fahre düşerek kendisinde şatah ve tâmât denen fıkıh ölçülerine zıt ölçüsüz sözler işitilmeye başlar. Çünkü bu durumdaki bir sâlik, dikkatli ve uyanık olmadığından, mânevî âlem ile maddî âlemin ölçü ve müvâzenelerinin çok farklı olduğunu bilmemekte, iki âlemi birbirine karıştırmaktadır (Hasan Akay 1995: "şatah" ve "tamât" mad.); (İskender Pala 1995: "şatah" ve "tamât" mad.). Gazzâlî'nin eserlerinde çıktığı

ve zanlardan kurtulamamış meselelerinden el çekti. Dünyanın nimet ve lezzetlerini terkederek, uzlete ve yalnızlığa çekildi. Bundan sonra fikir ve kalbinin derinliklerine inerek murakabelere daldığı bir hayata başladı. Daldığı tefekkür ve murakabelerle gönül penceresi, gerçek huzuru başlıyayan mânevî ilhamlara açıldı. Murakabe ve tefekkürle gelen ilhamlara tam muhatap olabilmek ve benliğinden kurtulmak için riyâzete başladı. Nesi var nesi yoksa hepsini bırakarak fakirlik yolunu seçti. Nefsinin, duygularını yönetmesine izin vermemek için, heva ve arzuyu terketti. Açlığı, susuzluğu, susmayı ve gecelerde uykusuzluğu meslek edindi. Günlerini kaybettiklerine değil, kazanamadıklarına karşı içi yanarak geçirdi.

Gazzâlî'nin sürdürdüğü uzun nefis mücadelesi ile fikir ve kalbinin derinliklerine inerek yaptığı murakabeler, en sonunda nefsin ve benliğin kirlerini yaktı, yıkadı. Şimdi gönlü hevâsına değil, heva ve arzusu onun gönlüne tabi idi. Bundan sonra ruhunda yer eden, zahir bilgisi değil marifet ilmi idi.² Ruh lambası, aşk yağı ve ilahî cezbe ateşi ile yanmaya başlamıştı. O, bundan sonra halk arasına karışabileceğine inanarak, uzlet ve yalnızlıktan çıktı. Halkın yükseldiği biri olarak değil, Hakkın yüceltiği bir mürid olarak halkı irşad başlandı ve hakiki yükselme ve gerçek bilginin esaslarını öğreten meşhur eseri “İhyâ u Ulûmî'd-Dîn”i yazmaya koyuldu.

Bundan sonraki hayatında Gazzâlî, irşadlarını yalnız nasihatle değil yapıcı tenkitler ile de sürdürdü. Takva sahibi olmayan din bilginlerini, kendilerini dinin dışı ile sınırlayıp kabukta kalmak ve sadece fetva vermek ile yetinmekle suçladı. Maksadı helal ve haramları öğretmek insanı manen yüceltmek olan dini, dünyada bir yükselme basamağı ve sultanlara yakınlık için kul-

mutasavvıflar, bu farkı idrak edemeyip, şatah ve tāmâtlarla kendini metheden ve muvâzenesiz sözleri ile halkı yanıltan bilgisiz kimselerdir. Gazzâlî de bir seyru süluk yaşamış, ancak bunu diğer mutasavvıflardan farklı olarak bir üstadın kontrolünde olmadan kendi kendine yapmıştır. Başlangıçta sağlam bir eğitim alıp âlim olduktan sonra, seyru sülukun esasları olan dünya alakalarından nefsini tecrit etmiş; on yıl süren uzlet ve inzivasi sırasında çektiği riyâzete nefsini, seciye ve şahsiyetini olgunlaştırmış; tefekkür ve murakabeler ile nefsinin, eşyayı ve Rabbini tanımış, yaptığı zikirler ile ruhunu yüceltip ahlakını güzelleştirmiş, ancak bundan sonra kendisini halkı irşad ve aydınlatmaya layık görmüştür. Sağlam bilgisi ve olgun seciyesi, onu tāmât ve şatah tehlikesinden muhafaza etmiş, tam huzur bulan ruhu hakikatle iktilafa ederek, keşif ve kerâmetle, aşkın naz ve fâhr halleri ile uğraşmamıştır.

- 2 Tasavvufta zâhir bilgisi, dînî ilimleri hakikatine varmadan, özünün ve gerçekliğinin ne olduğunu anlamadan, derinliğindeki iç anlamı bilmeden öğrenmeye denir. Hakikatî anlaşılmadan öğrenilen bilgi kalp ve ruhta yer etmediğinden, tesiri olmaz. Marifet, bir şeyi tafsilatı ve ayrıntısı ile bilmeye denir. Tasavvufta marifet, eşyanın künhünü ve hakikatini bilmeye denir. Bu künh ve hakikat ise Allah'ın isim ve sıfatları olup, eşya bunların görünen şeklidir. Rabbânî ilim ve irfan olan marifet, salikin kalbine keşif veya ilham yoluyla geldiği gibi, mânevî ve iç tecrübelerle de öğrenilir. Tefekkür yolu ile bir şeyin idrak edilmesi veya bu yolla kavuşulan ilim anlamına da gelir ki, Gazzâlî'nin marifeti bu nevidendir. Marifet bilgisi, hakikatî biliniş, gerçeği anlaşıldığından kalpte yer eder ve ruhta müessir olur (Hasan Akay, 1995: 286).

landıklarını, marifetin özündeki meselelerden ve kalp ilhamlarından hiç söz etmediklerini ve kalp temizliğini hiç dile getirmediğini söyleyerek onları tenkit etti. Gazzâlî aslında şunu söylemekteydi: Bu kimseler, dinin hakiki özü olan takva, ihlas ve muhabbeti unutturuyor, nefis için tehlikeli olan şeyleri ihmal ediyorlar; hile-i şer'î denen birtakım usullerle halkı aldatma yolunu seçip dinin hükümlerini ucuz hilelerle satıyorlar. En büyük dini ilim olarak da, ihtilafli meseleleri görüyorlar.³

Gazzâlî, yaşadığı çağda İslam dünyasını oldukça etkilemiş olan ve tek değer olarak dünyada sadece akli kabul eden filozofların fikirlerini benimseyen ve bunları neşreden hükemâyı da tenkit etti. Onların, kendilerini peygamberlerle bir tuttıklarını, dine ecnebî fikirler karıştırdıklarını, Aristo'nun fikirlerini dinin değerlerinden üstün tutup, Eflatun'un eskimiş düşüncelerini en güzel meta şeklinde yeniden satmaya çalıştıklarını söyledi. Gazzâlî, onların bu fikirleri yaymakla halkın iman harmanına şüphe ateşi attıklarını biliyordu.⁴

Gazzâlî'nin tenkit ettikleri arasında kelâm ilmi ile uğraşan mütekelimler de bulunuyordu. İlmî çalışmalarında *münâzara*⁵ denen bir tarz geliştiren bu zümrenin, bilimsel metod ve usulleri kendi rakiblerini aşağılamak için kullandıklarını; riya, kibir ve hasetle kirlenmiş oldukları halde kendi hallerine bakmayıp dine elbise dokumaya kalktıklarını; iman hakkında söylenmiş sözleri bilmeyi imanın şartı olarak yeter gördüklerini söylüyordu. Gazzâlî, onların kendi nefisleri ile uğraşmayıp bütün ömürlerini birbirleri ile mücadele etmekle geçirmelerini, hasımlarının ayıbını araştırdıkları halde fazilet furuşluk yapmalarını, kendi ayıplarını anlamada hoşgörüyü ve bilmemeziğe sığındıklarını; hayat sermayesini, belki de hiç gerekmeyecek düğümleri çözmekle harcadıklarını fakat kendi yaratılışlarındaki düğüme göz ucuyla bile bakmadıklarını görüyor ve bunları açıkça söylemekten geri kalmıyordu.⁶

Halka vaaz ve nasihat vermekle toplum terbiyesinde ve eğitim sistemi içersinde mühim bir yer alan vâiz ve nasihler de onun tenkitlerinden kurtulmadılar. Ayıp, hata ve kusurlarını bu irşatçının dilinden kendi kulakları ile

3 Muhammed Gazzâlî (1939: C.I, "Kitâbu'l-İlm"); ayrıca bkz. *age.*, C. III, "Kitâbu zemmu'l-ğurûr".

4 *Age.*, aynı yer.

5 Kelâm ilminde *münâzara* sanatı, kelimelerinin ileri sürdükleri delil ve fikirleri tetkik ederek, bu fikir ve delillerin konu ile münâsebeti bulunduğu veya bulunmadığını göstererek birbirlerine cevap vermeleri sanatıdır. Hicretin ikinci yüzyılından itibaren kelâm âlimleri kendi aralarında bir araya gelerek hakikate tam ulaşmak amacı ile, ileri sürdükleri fikir ve delilleri ilmî usullere uygun olarak tartışıp görüşür, ondan sonra iman ve itikade dair mevzularda tam bir fikre varırlardı. Mezhep imamları ve onların talebelerinin kendi aralarında çeşitli zamanlarda yaptıkları böyle fikir mübahaseleri meşhurdur.

6 *Age.*, aynı yer.

ışittiler. Riyakâr oldukları hâlde riyanın kötülüğünden bahsetmenin, ihlastan nasipleri olmadığı hâlde ihlas hakkında konuşmanın, kulağa hoş gelsin diye secili vezinli laflarla vakit geçirmenin, muhatapları çoşturmak ve vecde getirmek için ayrılık ve kavuşma hakkında beyitler okumanın, gerçekten hakka hizmet olmadığı gerçeğini duydular. Gerçekten de bu kimseler arasında, mutasavvıf görünebilmek için suflerin şüphe uyandırıcı sözlerini, sekir ve vecd halinde söyledikleri şatah ve tâmâtlan⁷ dile getirenler az değildi. Bunlar, onun dediği gibi halkı Allah’a değil kendilerine çağırın, Allah’la olmaktan bahsedip fakat bir an yalnızlığa dayanamayan, şöhretin sakıncalarından bahsedip halkın ilgisizliğinden ve müridlerinin azlığından yakınan, ikbal ve halkın saygısı ile gönül eğlendiren kimselerdi. İnsan gönlünün mânevî ilaçlarını iyi tanıyor ve iyi methediyorlar, ama kendi kalplerindeki gizli yaraya sürmüyorlardı. Gazzâlî’ye göre bu halleri ile bunlar, insan şeytanlar ve insan kılığındaki iblisler ve insan yiyici kimselerdir. Nefesleri zehir yağdırmakta, tıpkı güz rüzgarı gibi ruhun taze fidanları olan gizli ve görünmez duyguları yakmaktadır.⁸

Mutasavvıf olmadığı halde mutasavvıf görünmeye çalışan ve kendilerini sūfî diyen kişiler, çeşitli aldanmalara müptela olmuşlardır. Bu kimseler, sâdik ve dürüst sūfîlerin kılığına girip, onların dış görünüşlerini taklit etmekte, başlarını önlerine eğip yüksek sesle ah çekmekte, yavaş ve yumuşak bir sesle konuşup omuzlarında seccade taşımakta ve ancak sema ve raks meclislerinde huzur bulmaktadırlar. Bunlar, sesli zikir yapar, yün elbise giyer ve ellerinde tesbih taşırlar. Bütün maharetleri, şeyhlerin ziyaretine gidip onların hâl ve sözlerini nakletmek ve bununla övünmekten ibarettir. Tam bir tembellik ve durgunluk içinde ömürlerini tekkelerde geçirerek helal yoldan rızık kazanmayı bir tarafa bırakan bu kimseler, âlim ve fakihleri yalanlayıp onlarla alay da etmektedirler. Bunlar, Allah’a yakınlıktan, vusulden ve onda fani olmaktan söz ederler.⁹ Ruh nurundan ve iman safiyetinden nasipsiz bu grup, din postuna oturmuş, helali de haramı da bir tarafa bırakmıştır. Herşeyi mübah görme ve gösterme tehlikesindedirler. Kendi zanlarına göre kalbin halleri ve gönlün inceliklerini araştırmakla öylesine meşguldürler ki, diğer uzuvların ibadetlerini unuttmuşlardır. Ahlaklarını güzelleştirme ve temizleme ihtiyacı hissetmemekte, gazap ve şehvetin kendilerine hücum

7 Sufilerin vecd ve istiğrak halinde iken söyledikleri muvâzenesiz sözler. İstiğrak halindeki kişi, söylediği sözden mes’ul değildir. Ancak yanındakiler, dikkatli olmalı ve bu sözleri fıkıh ölçüləri ile muvazene etmelidirler (Hasan Akay, 1995: 439).

8 Muhammed Gazzâlî (1939: C.III, “Kitâbu zemmu'l-ğurûr”; ayrıca bkz. *age.*, C.I, “Âfâtu'l- Mu-nâzara”.

9 *Age.*, C.II, s. 250.

etmesinden korku duymamaktadırlar. Onların cahillik ve bencilliklerine rağmen bazan sultanların ihsanlarına nail olmaları, bazan da tevekkül ismi altında hiç azık ve yoldaş almadan kendilerini çöle vurup mahvolmaya terketmeleri Gazzâlî'yi hiç şaşkırtmaz. Bu hâlde iken bir sâlik, Allah yardım edip de sülûkunun başlangıcında bazı harikalara mazhar olursa, onu şaşkınlıkla vuslatın son mertebesi sayar ve çocukçasına o halin tatlılığı ile memnun olarak, *Enel-Hakk* demeye ve Allah'ın varlığını kendi cübbesi içinde görmeye başlar.¹⁰

Gazzâlî'nin dinî ilimlerdeki derinliği, tedris ve münâzaradaki başarısı, sözlerindeki doğruluğu, büyüklerin ve sultanların huzuruna çıkmaktan uzak durması, din görevlilerinin kusurlarını göstermedeki cesareti, nefis temizliğine, zühde, dünya lezzetlerine kanaate, akibetinden korkmaya ve kalbinin hâllerini araştırmaya teşvik eden saf aşkı ve harareti arzusu, onun sözlerini sağlam ve sevecen kıldı. Ders halkasına, birkaç muhalif dışında, kendisini izleyen ve ciddî seven büyük bir kalabalık topladı. Gelecek nesiller, bir ayna gibi onun söz ve davranışlarının nurlarını yansıttılar.

Yedinci yüzyılın "Vücudunun her telinde yüzbin Şemseddîn-i Tebrîzî asılı bulunan"¹¹ coşkulu ve yanık sûfisi Mevlânâ Celaleddin, mânevî özünde İmam Ebu Hâmid Gazzâlî'ye meyilliydi. Tefekkür dünyası ona yakındı ve ondan çok istifade etmişti. Bu iki büyük ruh arasındaki benzerlikler az değildir. Her ikisi de zamanlarının hürmet ve saygı duyulan birer din bilgini idiler ve ikisi de ince meseleleri anlayıp ifade etmede, söz serdetmede ve marifet bilgisi söylemede öyle güçlü idiler ki, etraflarında birçok öğrenci topladılar, minber ve medreseye yeni bir renk verdiler. Her ikisi de fetva makamını ve ders kürsüsünü işgal ettikleri gibi, zamanın emir ve beylerinin sevip saygı duydukları kimseler idiler.

Ebu Hâmid, otuzsekiz yaşında iken, hicrî 488 yılında, hilafet merkezi olan büyüleyici, şen, dinî ve edebî bilimler yuvası Bağdat şehrini, hacca gitmek ve Şam taraflarında uzlete çekilmek maksadı ile terketti. Bu diyarın bütün

10 Muhammed Gazzâlî (1939: C.III, "Kitâbu Zemmu'l-Gurûr"); *age.*, C.I, "Kitabu'l-İlm".

11 "Melikü'l-Müderresin Mevlânâ Şemseddîn-i Malatî rivayet etti ki, bir gün Hazret-i Mevlânâ'nın sohbetinde bulunuyorduk. Hazret-i Mevlânâ marifet dersi veriyordu. Ders esnasında fakirler sultanı Mevlânâ Şemseddîn-i Tebrîzî'nin sıfatlarını övmeye başlayarak, sayısız medihte bulundu. Müderris Bedreddîn Veled, o halde iken bir ah çekti ve "Ne yazık, ne acı!" dedi. Mevlânâ "Niçin ne yazık?" dedi. Bedreddin, "Hazret-i Mevlânâ Şemseddîn'in hizmetine yetişemediğimiz için ne yazık?" dedi. O zaman Hazret-i Mevlânâ bir an susup hiçbir şey demedi. Sonra buyurdu ki, eğer Hazret-i Mevlânâ Şemseddîn'in -Allah zikrini yüceltsin- hizmetine yetişemedi isen, babamın mukaddes ruhuna yemin ederim öyle birine yetiştin ki, onun her telinde yüzbin Şems-i Tebrîzî asılıdır ve onun sırrının sırrını anlamakta şaşkındır". Eflâkî (1959: C. I, s.101-102).

gurur, ihtişam ve bilimini Irak çocuklarına bıraktı. İlk sevgiliye geri dönmek ve kalbini bedeninin hakimiyetinden kurtarmak üzere bütün dünyevi ahbab ve sevgililere veda etti. Şam Camii'ne gitti. Uzun müddet onun minaresinde ikamet etti. Kapısını üzerine kilitleyip geçmişin muhasebesini yaptı. Kaybettiklerini kazanmaya çalıştı.

Aynı şekilde Mevlânâ da otuzsekiz yaşında iken, 642 yılında Tebrîz'den bir güneş doğdu. Bundan sonra onun bütün geceleri gündüz oldu. O, vakar ile seccadede oturan kimse, kendi deyimi ile mahalle çocuklarının oyuncağı¹² ve sema meclislerinin yanık gönüllüsü oldu.¹³ Bundan sonra, artık ne Gazzâlî önceki Gazzâlî idi, ne de Mevlânâ ilk Mevlânâ. Her ikisi de yeni bir suret giyindiler ve Müslüman halkın din ve irfanına yeni bir görünüm verdiler.

Şemseddîn isimli gizli bir mâneviyat kutbunun Mevlânâ'nın elinden tuttuğunu biliyoruz. Ama Gazzâlî'nin hangi füsün sahibine kapıldığını bilmiyoruz. Gazzâlî'nin işaretleri, sülukunun başlarında iken irfân ehli âriflerden bazıları ile istişaresi olduğundan daha fazla malumat vermiyor.¹⁴ Onu uzlete iten en

12 Bu ifade, Mevlânâ'nın bir rubaisinden alınmıştır:

میخوره بزم و باده خودم کردی

راهد. بودم ترانه گویم کردی

بازچه کودکان گویم کردی

سجاده نشین با وفاری بودم

“Zahid idim, terâne söyleyici yaptın beni. Eğlence meclisinin şarap içicisi ve ayağı yaptın beni.

Vakar ile seccadede oturdum. Mahalle çocuklarının oyuncağı yaptın beni”. Mevlânâ Celâled-dîn-i Rûmî (1372:1484).

13 Bu ifade de Mevlânânın şu beytinden alınmıştır:

سرخه جان و روانان دیگرند

موسباً آداب دان دیگرند

“Feryad çekenler, edeb bilen başka birleridir; yanık gönüllü ve yanık ruhlu başka kimselerdir”.

Bunu teyid eden bir de hikaye vardır: “Bir gün halifeler sultanı, sıdk ve safâ kaynağı Hakkın ve dinin kılıcı –Allah onun aziz ruhunu pâk etsin– şöyle rivayet etti ki? Bir gece büyük bir semâ’ meclisi vardı. Semâdan sonra Şeyhin mübarek göğsünü ovalıyordum. Sordum: Hazreti Hudâvendigâr, muhaddis şeyh Sadreddîn’in huzurunda ona son derecede saygı gösteriyor ve edebe riayet ediyorsunuz. Acaba o, bu yolda (tasavvufta) muhakkik mi yoksa mukallid midir? Buyurdu ki, Allah’ın sırrının âyinesi olan düşmanlık bulunmayan göğsüme yemin olsun ki, mukallidtir. Vallahi sizin muhakkikliğinize göre o mukallidtir. Buyurdu, insan için iki büyük alamet vardır. Biri sahiden bilme, ikincisi kendini oyalama. Bazıları için sahiden bilme vardır, kendini oyalama yoktur. Bazıları için de oyalama vardır, sahiden bilme yoktur. Bunun her ikisine de sahip olan kimseye ne mutlu.” Eflaki (1959: I, 471).

14 Enbiya ve evliyanın birden keşiflerinin açılıp, nefislerinin yücelerek kendisi için mümkün olan kemale ermesi, ilim öğrenmekle değil, dünyayı terk edip, onun ilgi ve alakalarından yüz çevirerek bütün gayreti ile Allah’a yönelmek iledir. Kim Allah için varsa, Allah da onun için vardır. Bir vakit bu yola süluk etme arzusu bende uyandırdığı zaman, bir sûfiyi metbu ve öncü kabul ederek *Kur’an* okumaya önem vereyim mi diye ona danıştım. O beni bundan men etti ve dedi? “Bunun yolu, kalbin ailene, çocuğuna, malına, memleketine, ilme ve rütbeye iltifat etmeyecek şekilde dünyadan tamamen alakayı koparman, sonra bir köşede nefsinle başbaşa kalmandır.” M. Gazzâlî (1964: 222).

büyük etken ve sâikin kardeşi Ahmed-i Gazzâlî olduğunu söyleyenler, bu es-rarengiz değişimin mutlaka ânî bir darbeden ileri gelmiş olduğuna inanırlar. Ağır riyâzetler ve helalleri bile terkedip dinin esas ve emirlerine bağlanmak, semâ'ın câiz olduğunu söylemek, geceleyin kalkmak ve az yeyip, az uyumak da bu iki büyüğe birbirleri ile daha fazla benzerlik kazandırmaktadır.

Bütün bunlara rağmen, kendinden geçmişlerin başı, fikir sazlığında ateş yandıran,¹⁵ kahramanca aşkın öğreticisi, vesveseleri yakan¹⁶ Mevlânâ Celâleddîn, bilgece delilikleri meslek edinmişti.¹⁷ Sözlerinde kavuşmadan ve aşktan söz ediyordu.¹⁸ Bütün dünyaya aşk dağıtan bir

15 وی آنلی افروخته در بیسینه اندیشه ها

ای رسنیز ناگهان وی رحمت بی منتها

"Ey ansızın gelen yeniden diriliş, ey sonsuz rahmet; ve ey düşünceler sazlığında ateş yakan..."
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1372:1).

16 ترس مویی نیست اندر پیلای عشق جمله قرباند اندر کبش عشق
عشق وصف ایودست اما که خوف وصف بنده مبتلای فرج و خوف
راهد با ترس همی تر یا عاشقان پراوتر از باد صبا
کی رسند این حافظان در گرد عشق کآسمان را بست سازد درد عشق

"Aşk önünde kıl kadar korku olmaz. Aşk mesleğinde herkes kurbandır.

Aşk Tanrı sıfatıdır, korku ise beline ve karnına hizmetkâr olanların sıfatıdır.

Zahid korku ile tabana kuvvet kaçar. Aşıklar ise saba yelinden daha süratlidir.

Bu korkaklar aşkın çevresine nereden ulaşsınlar. Çünkü aşk derdi, gökyüzünü bile alçaltır."

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. V, "Haline muvafik söz söyleyip, söylediği söz iddia olmayan kimsenin beyanındadır".

بز رند وسوسه عشق است و بس وره کی وسواس را بسنه است کیس؟

"Vesveseyi zapteden yalnız aşktır. Yoksa, başka türlü, şüpheleri kim nasıl bağlamış ki?"

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C.V, "Bir Cebriyeci ile sünî müslümanın hikâyesi".

در ره معشوق ما نویسنندگان را کار نیست جمله شاهانند آنجا بنندگان را بار نیست

"Bizim sevgilimizin yolunda korkakların işi yoktur. Orada olanlar hep şahlardır, kölelere yer yok."

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1372: I, 231).

17 جان من بستان تو ای جان را اصول زانکه بی تو گشته ام از جان ملول
عاشقم من بر فن دیوانگی سرورم از فرهنگ و از فرزانیگی

"Canımı al sen, ey canın aslı. Çünkü sensiz, candan bezmişim.

Divânelik derecesinde âşıkım ben . Bilgiden de akıldan da doymuşum."

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. III, "Kuş ile avcının tartışması").

18 "Şöyle nakledilir ki? Bir gün Hazreti Mevlâna buyurdu, ilâhî hikmet sâhibi Üstâd Senâî ve Hazreti Ferîduddîn-i Attâr –Allah ikisinin de ruhlarını mübârek etsin– büyük din bilgini idiler. Fakat daha çok ayrılıktan söz ettiler. Ama biz, bütün sözümüzü kavuşma üzerine söyledik..."
Eflâkî (1969: I, 220).

"Ve yine anlatılmıştır ki? Bir gün Hazreti Sultan Veled –Allah ruhunu mübârek etsin– bu zamanda ne güzel günler geçirmekteyiz ve inkar edenlerin kuvveti yok, diye zâmâneyi övüyordu. Hazreti Mevlânâ buyurdu ki: Bahâeddîn, bunu niçin söyledin? Dedi: Geçmiş devirlerde Mansur "Ene'l-Hakk" dediği için onu idam ettiler. Bir kaç defa Bâyezîd-i Bistâm'yi öldürmeye teşebbüs ettiler. Hazret-i Hudâvendigâr tebessüm ederek buyurdular: Onlar aşıklık makamında idiler ve aşıklar belâ çekmelidir. Biz ise sevgili makamındayız. Sevgili daima hükmeder ve ona itaat edilir..."
Eflâkî (1959: I, 466-67).

kalbe sahipti.¹⁹ Aşk neşesi ve huzuru,²⁰ gamın kanının dökülmesi²¹ ve endişelerin boynunun vurulması²² için fetva veriyordu. Kendinden geçerek ve dünya denilen zindanda nârâlar atarak ebediyet âlemini karıştırıyordu. Kendinden geçtiği zamanlarda, edebe uygun davranamıyor,²³ sevgilinin benini tarif ederken içi içine sığmıyordu.²⁴ Gazzâlî ile aralarında fersah fersah mesafe vardı. Çünkü uzun yıllar nefsi ile güreşiyor, üzüntü ve pişmanlıkta boğuluyordu. Nefse yenilme korkusu, onun sevincini acılaştırıyordu. Sev-

19 فراختر زلفک کشت سینه ننگم لطیفتر ز قمر گشت چهره زردم¹
شرائخانه عالم شاه است سینه من هزار رحمت بر سینه جوان مرد
“Felekten geniş oldu daracak göğsüm, ve sararan yüzüm aydan daha parlak. Sinem şaraphane oldu aleme; genç ve yiğit göğsüme binlerce rahmet.” Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1372: IV, 56).

20 مادرم تخت بدست و پلدم خود و کرم فرح بن الفرح بن الفرح بن الفرحم
مردم در فرحش که جیز الله عزاک آن جنان تیغ چگونہ نژاد گردن غم؟
“Annem yaver giden bahttır ve babam cömertlik, kerem. Sevinç oğlu sevinç oğlu sevinç oğlu sevincim ben. Gam onun sevincinde öldü, üzüntünün giderdi Allah, Öylesi bir kılıç gamın boynunu nasıl kesmesin?” Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1372: IV, 9).

21 باده غمگینان خورند و ما رمی خویش دل نریم رو به محبوسان غم ده ساقیا ایون خویش
خون ما بر غم حرام و خون غم بر ما حلال هر غمی کو گرد ما گردید شد در خون خویش
“Badeyi üzüntüsü olanlar içer, biz şaraptan memnunuz. Ey sâkı, gam mahpuslarına yüzünü dön. Bizim kanımız üzüntüye haram ve üzüntünün kanı bize helaldir; bizim çevremizde dolanan her bir gam, kendi kanına girer”. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1372: III, 98).

22 می ده گزافه ساقیا تا کم شود خوف و رحا گردن بز اندیشه را ما از کجا تو از کجا
امروز مهمان تو ام مست و برنشان تو ام بر شد همه شهر این خور کامروز است الضلا
“Korku ve umudun az olması için hesapsız mey ver sakî. Endişenin boynunu vur, o nerede biz nerede. Bugün senin misafirim, senin sarhoşun ve senin perişânım. Bugün yaşama günüdür, haydin namaza haberi bütün şehri doldurdu.” Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1372: I, 27).

23 در چنین مستی مراعات ادب خود نپاشد ور بود باشد عجب
جمع صورت با جنان معنای ژرف نیست ممکن حر ز. ادا ان شکر ف
“Böylesine sarhoşken edebe uyabilmek mümkün değildir. Olsa da garip olurdu. Böylesine derin manalarla suret bütünlüğü (sağlamak), muktedir Sultan’dan başkasına mümkün değildir.” Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. III, “Arkadaşları arasında kimseyi korumayan adamın beyanı Hakkında”).

24 یک زمان بگذاز ای هره ملال تا گویم وصف خالی زان جمال
در بیان تا بد جمال حال او هر دو عالم چیست عکس حال او
چونکه من از حال خویش دم زدم بتقلی من خواهد که بشکافد تنم
“Ey arkadaş, bir müddet hüznü bırak ki sana o güzelliğin benlerinin nasıl olduğunu söyleyeyim. Onun güzelliğinin nasıl olduğu dile gelmez. İki âlem nedir (bilir misin)? Onun beninin yansımaları... Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: II, “Allahu teâlânın meleklere fikirlerini sorması”).

gili makamına (mahbûbiyet) ermenin verdiği korku ruhunu doldurmuştu.²⁵ Sıkıntı ve endişe hassas kalbini incitiyor, cesaret, aşk ve kavuşma yerine, sözlerinde korku, temkin ve çekinme duygusu dalgalanıyordu.²⁶ Daima nefsin acizliğine rağmen şeytanın hilelerine yenilmemeyi düşünüyor; nefsin vesveselerine karşı, sürekli mücadeleden başka yol tanımıyordu.²⁷ Amel ilmi hakkında az konuşuyor, kalemine kendisine keşfolunan sırların ifşası için izin vermiyordu.²⁸ Nefsin âfetlerine ve yaralarına, bir araştırmacı ve doktor nazarı ile bakıyor, merhem sürüyordu. Birbirine düğümlezip ip gibi dolanmış meseleri, iyilikler ile fenalıkları birbirinden çözüyordu. Güzellikle ve bir öğretmen edası ile çirkinliklere kızıyor, onları kötülüyor ve suçluyordu. Her şeyi, yumuşaklık ve sükunetle düzene sokuyordu. Müsâmahayı yaymaya çalışıyor, âni çıkışları, hiddeti ve heyecanı dünya ehlinin işi biliyordu.²⁹ Hatta

25 "Kim nefsinin zayıflık ve acizliğini bilirse, kendini islah edemeyeceğini (yani kendini beğenmeyi yok eder), bunun ancak Allah'ın elinde olduğunu bilir. Kim Allah'ın sınamasından kendini emniyette hissederse, gerçekten zarardadır. İnsanın tutması gereken yol, bütün bunların Allah'ın fazlından olduğunu görmesi, Allah'ın sınamasından emin olmadan ve son nefes tehlikesini unutmadan korku hâlinde bulunmasıdır. Bu, sıratı aşmadıkça kaçışı olmayan ve kurtuluşu bulunmayan bir tehlikedir. Bu, Allah velilerinin kalbinden asla korku ve sakınmayı uzaklaştırmaz. Allah'tan yardım, muvaffakiyet ve hüsnü hâtime niyaz ederiz. İş, ancak bittiği zaman başa çıkmış olur. Gazzâlî Muhammed (1939: III, 414).

Ve yine Aynı anlamda? "Muhammed aleyhissalatu vesselâmi bir vesile edinmeden en yüce mertebeye çıkarılan şey, daha o vücuda gelmeden ondan sadır olmuştur. Ebu Cehil'i aşağıların aşağısına indiren şey de daha o vücuda gelmeden ondan sadır olmuştur. Gazzâlî Muhammed (1939: IV, 159).

26 " Bu kitabı (*İhya*), ola ki ömrünün sonlarında boyun eğer diye, ilim taliplisinin öğrenmesi ümidi ile telif ettik. O Allah'tan korkutma, âhirete meylettirme ve dünyadan sakındırma ile doludur." Gazzâlî Muhammed (1939: II, 237).

27 Nefsin hileleri ve şeytanın desiseleri üzerinde durmak için, (şimdilik) muâmelata dair bilgilerden sarf-ı nazar ediyorum. Bunu bilmek her kul için farz-ı ayndır. Fakat herkes bunu öğrenmeyi ihmal etmektedir. İnsan, kalbine gelen düşüncelere sed çekmedikçe vehimlerin artmasından kurtulamaz. Karanlık bir evde yalnızlık, duyguların kapılarını kapatır. Ailesinden ve malından soyutlanmak, içten gelen vesveselerin giriş yollarını azaltır. Fakat bununla birlikte, kalbde cereyan eden tahayyüllerdeki dahilî girişler baki kalır. Bu da ancak kalbi Allah'ın zikri ile meşgul etmekle önlenir. Sonra kalb, kendi kendini Allah'ın zikrinden çekmeye, çekişmeye ve kendini eğlendirmeye devam eder. Bu durumda onunla mücâhede etmek gerekir ve bu mücâhede, insan ölmedikçe son bulmaz. Çünkü hiçkimse, yaşadığı müddetçe şeytandan kurtulmaz. Gazzâlî Muhammed (1939: III, 30).

28 Ahirete yönelten ilim, muâmele ilmi ve mükâşefe ilmi diye iki kısma ayrılır. Mükâşefe ilmi derken, sadece bilinenin keşfini kast ediyorum. Muâmele ilmi ile de, keşifle birlikte, kendisi ile amel edilen ilmi kast ediyorum. Bu kitaptan maksat, kitaplarda anlatılmasına izin verilmeyen mükâşefe ilmi olmayıp, sadece muâmele ilmini bildirmektir. Gazzâlî Muhammed (1939: I, 3-4).

29 Hüzün, kırlımlık, eziklik ve suskunluk, yakîn duygusunun neticelerindedir. Yakîn sahibi bu halleri, görünüşünde, giyinmesinde, davranışlarında, huy ve hareketinde, susması ve konuşmasında gösterir. Sözü ardı ardına söylemek, çok ve bol gülmek, şiddetli davranmak ve konuşmak, bunların hepsi de kibrin, kendini emniyette hissetmenin, Allah'ın

aşk hakkında söz söylediğinde bile, pervasız davranmıyor, sükun ve vakarını kelimelere döküyor, sözün ateşini edeb suyu ile söndürüyordu.

Onun sözlerinde, o âşıkâne feryad ve çılgınlardan, sarhoşane ve dinden çıkarıcı iddialardan eser yoktur. Eğer, üslubu onun halka heyecan veren günlerindeki konuşmalarını hatırlatan bir miktar nadirattan sarf-ı nazar edip, hasım ve rakibi alaya alan³⁰ kaleminin arasına yaptığı çıkış ve kararsızlıkları görmezden gelirsek, kükre ve patlamasını dizginlemiş bir yanardağ görürüz. Aynı ateşin derinliğinde, kevser havuzu gibi leziz ve ferahlık veren tatlı bir su süzülür.

Mevlânâ'ya nasip olan dinî bilgilerin her dalında, Gazzâlî'nin ondan daha fazla kısmeti bulunduğu şüphe yoktur. O, Mevlânâ'nın da tastik ettiği gibi “Âlemlerin Âlimi” idi.³¹ Mevlânâ, tefekkürünün bir kısmını ondan almış veya onunla aynı düşünmüştür. Mevlânâ'yı Gazzâlî'den ve diğer âriflerden ayıran, onun ateşin ruhu ve sözleridir. Mevlânâ, yalnızca ateşin sıfatlı biri değildi. Bir derman sunucu makamında bulunmak hesabı ile aşk ateşinden daha etkili bir ilaç bulunmadığına da inanıyordu. Gazzâlî su ile derman verirken, Mevlânâ ateşten ilaç yapıyordu. Ruhun şuh elbisesini Gazzâlî, su ile yıkamak istiyor; Mevlânâ, kirlerinin yanıp safiyet ve tazeliğini kazanması için aşk ateşine bırakıyordu.³² Gazzâlî, vesveseci şeytanı zikir zinciri ve mücadele ile bağlamak isterken,³³ Mevlânâ, aşk yolunu savunuyordu. Gazzâlî'nin, düşünce ve mantık ile çözmek istediği açılması

cezalandırmasından gaflette bulunmanın ve gazabının şiddetli olduğunun alametidir. Bu da, Allah'tan gafil olan ehl-i dünyanın adetidir, onu bilen âlimlerin değil. Gazzâlî Muhammed (1939: I, 75).

30 Gazzâlî Muhammed (1939: C.I, Üçüncü Fasil, “İnanmanın Esasları (Allah'ın kelâmı bahsi)”.

31 “Aynı şekilde buyurdu: İmam Muhammed Gazzâlî rahmetullâhi aleyh, âlem denizinden sisi kaldırıp ilim bayrağını yükseltmiş, herkese rehber ve âlemlerin âlimi olmuştur. Ama keşke Ahmed-i Gazzâlî gibi, biraz da aşk sahibi olsaydı daha güzel olurdu. İlahî yakınlık sırnını, Ahmed gibi bize bildirirdi. Çünkü âlemde aşk gibi bir üstat, mürşid ve kavuşturucu yoktur.”

“Aşkı seç aşkı seç ki seçilmiş olasın,

Aşk sana altın gibi bir fikir bağışlasın.” Eflâkî (1959: I, 219-20).

32 هر که را جامه ز عشقی جاک شد او ز حرص و عیب کل پاک شد.

مرحبا ای عشق خوش سودای ما ای طیب جمله علیهای ما

“Kimin elbisesi aşktan dolayı yırtıldıysa, o hus ve ayıptan tamamen temizlenmiştir.

Hoş geldin, ey bizim güzel sevdamızın aşkı ve bütün dertlerimizin tabibi”

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. I, Mukaddime).

33 یوز بند و سوسه عشق است و بس ورنه کی وسواس را بنسته است کس؟

“Vesveseyi zapteden yalnız aşktır. Yoksa, başka türlü, şüpheleri kim nasıl bağlamış ki?” Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. III, “Cebriyeci ile sünnî mü'minin hikâyesi”).

güç “Cebriye” ve “Kaderiye” düğümünü³⁴ Mevlânâ, aşk ile çözüyordu.³⁵ Aşk derdinin, Mevlânâ’ya mütekellimane sual-cevap izni vermediğini bir yana bırakırsak,³⁶ filozofane ve mütekellimane düşünenleri ilzam etmekte, o da Gazzâlî’nin tarzını beğenip övüyor; filozofun dolaşık şüphelerini halis imana zıt görerek, safi kalp bir mü’mini ona yeğ tutuyordu.³⁷ Filozof ile cidale kalkışmak yerine, susamışlara su yetiştirmeyi düşünüyordu. Bütün dünyadan sadece rebabı seçip, semâi hoş görmüştü. Fetva makamında bulunanların onu kınamalarının asıl sebebi de bu idi. Fakihlerle asla savaşıyor, zamanın dünya arzulusu ve makam sevdalısı fıkıhçılarına açık açık bir şey demiyordu. Gazzâlî gibi, onların yaptıklarını nefsin âfetleri ile tahkir etmiyordu. Tasavvufun meselelerini, tabii bilimlerle aynı görerek küçümsüyor, yalnız fikhî bunlardan ayrı tutarak ona büyük saygı gösteriyordu.³⁸ Biz bu

34 Gazzâlî Muhammed (1939: C.IV, 254 vd).

35 لفظ جرم عشق را بی صبر کرد
وانکه عاشق نیست حبس جبر کرد
این معیت ما حق است و جبر نیست
این تجلی مه است این ابر نیست
ور بود این جبر جرم عامه نیست
جبر این امارهء حسود کاهمه نیست

“Cebir meselesi, aşkıyı ihtiyarsız bir hale getirdi, sabrımı elden aldı. Aşık olmayansa cebri hapsetti.

Halbuki bu, Hakla beraberlik ve birliktir, cebir değil... Bu ayın tecellisidir, bulut değil. Cebir bile olsa, herkesin bildiği cebir.. yalnız kendi menfaatini gözeten nefs-i emmârenin cebri değil.” Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. I, “Ömer ile Kayser Elçisinin Hikâyesi”).

36 گر شوم مشغول اشکال جواب
نشنگان را چون توام داد آب
“Eğer müşkil meseleler ve cevapları ile meşgul olursam, susuzlara nasıl su verebilirim?” Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C.I, “Arabî ile Halifenin Hikâyesi”).

37 فلسفی منکر شود در فکر و ظن
کو یرو سر را بدان دیوار زن
هرکه را در دل شک شک و بیجانی است
در جهان او فلسفی پنهانی است
فلسفی کو منکر حننه است
از حواس انبیا پیگانه است
بیشتر اصحاب جنت ایلهند
تا ز شر فلسوفی می رهند

“Filozof, fikir ve zannınca(direğin ağlamasını) inkar eder. Ona de? Sen var, başını o duvara vur! Kimin gönlünde şüphe ve dolaşıklık varsa, o kişi gizliden filozoftur.

Hannâne direğinin ağlamasını inkâr eden filozof, peygamberlerin duygularından habersizdir.”

Cennet ehlinin oğunluğu, saf kalpli kimselerdir. Onlar felsefenin şerrinden kurtulurlar.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C.I, “Vahiy Kâtibinin Dinden Çıkması”).

38 خردده گایبهای علم هندسه
با نجوم و علم طب و فلسفه
که نعلق با همون دنیاستن
ره به هفتم آسمان بر نیستش
این همه علم بنای آخرسست
که عماد بود گاو و استرسست
علم راه حق و علم منزلش
صاحب دل داند این را با لبش

“Hendese bilgisinin en ince noktalarını bilir, yahut nücum, tıp ve felsefe bilgilerini elde eder. Çünkü onun ancak bu dünya ile alakası vardır. Yedinci kat göğe çıkmaya yolu yoktur.

Bütün bu bilgiler, ahır kapısı yapmaya yarar. Ahır ise, öküzle devenin varlığına destektir.

İlim, Hakk yoludur ve onun için menzildir. Bunu gönül ehli kimse mi, yoksa onun kalbi mi bilir?”

makalede, Mevlânâ'nın İhyâ'dan almış olduğu ve kendi yerlerinde güzelce araştırıp istihraçta bulunduğu hadislerle ilgili olmadığımız gibi, diğer kısas ve temsiller ile de ilgili değiliz. Yine sufilerin, tasavvufun bütün aslı kaynaklarında bulunan yaygın düşünce ve öğretileri, sülûk yoluna adım atmak, tevbe, ihlas, şükür, züht, fakr vs. gibi meziyetleri ile ahlaklanmak ve din büyükleri olan meşâyih'in edebi ile edebilenmeye de işarette bulunmayacağız. Biz temel olarak, içlerinde etkileşimin kuvvetle görüldüğü Mesnevî'den alınma örnek beyitler ile Gazzâlî'ye has düşünceler veya ona ait olup da Mevlânâ'nın kullandığı tabir, kelime ve terimler üzerinde duracağız. Yine Mevlânâ'dan, sanki doğrudan Gazzâlî'ye yöneltilmiş gibi bazı tarzlara veya her ikisinin anlam ve yorumlarındaki zıtlıklara işaret edeceğiz. Bunu yaparken de Mevlânâ'nın *Mesnevî'si* ile Gazzâlî'nin *İhya u Ulûmi'd-Dîn* adlı eserini esas aldık.

1. Gazzâlî ve Mevlânâ'da Tabii İlimler, Sebep ve Vasitalara Bakış

Gazzâlî, astroloji ilmini yererken açıklama ve yorumlarında, bazı esas ve deliller getirmiştir. Bunlardan ilki olan birinci delili, sadece astroloji ilmine has olmayıp, bütün tabii bilimleri kapsar. Beşerin aklî ve tecrübî çabalarının mahsulü olan talî ilimlere “sebep bilgisi” diyerek, bu ilimlerin insan için gizli tehlikeler içerdiğini varsaymaktadır. Bu tehlikeler, sebepleri görmekle insanın gerçek müessir olan Allah'ı unutarak kasr-ı nazara düşmesi, rabita ve vasıtalar bulmakta boğulmasıdır. Bu durum, mânevî bir keyfiyet kazanamamış nefislerde vehmi kuvvetlendirerek, zihni sebeplerin Yaratıcısına yönelmekten alıkoymaktadır. Sanki sebepler olan ipler iş yapmakta, ipin ucunu tutan ve ipi oynatan iş yapmamaktadır ?

“Zayıf olanın, vasitalara karşı nazarı kısadır. Köklü bilgiye sahip âlim, güneş, ay ve yıldızların kusurlardan beri olan Allah'ın emrine itaatte olduklarını anlar. Halkın çoğunluğunun nazarı, yakınında bulunan âdi sebeplere karşı kısadır.”³⁹

Mevlânâ ise der:

آن مبدل بین وسایط را بمان	کز وسایط دور کردی زاصل آن
واسطه هر جافزون شد واصل حس	واسطه کم ذوق وصل افزونترست
از سبب دانای شود کم حیرت	حیرتی که ره دهد در حضرتت

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. IV, “Allah melekleri yarattı... hadisinin Tefsiri”).

39 Gazzâlî Muhammed (1939: I, 30).

“Vasitaları o değiştirici olarak gör, kal. Çünkü vasitalardan dolayı, onun aslından uzak kalırsın.

Nerede vasıta çoğalırsa, kavuşma uzar. Vasıta az olunca, kavuşmanın zevki artar.

Sebebdan dolayı, sana huzura yol bulduran hayretin azalır, bilir misin?⁴⁰

چشم بند خلق جز اسباب نیست هر که لرزد بر سبب ز اصحاب نیست

“İnsanın gözünü bağlayan, yalnız sebebler değildir. Sebebin üzerine titreyen, yakınlık ehli değildir.”⁴¹

این سببها بر نظرها پرده هاست که نه هر دیدار صنعش را سزاست

“Bu sebebler, nazarlara perdelerdir. Onun her işini görmeye layık değildirler.”⁴²

Aynı durum için Mevlânâ'nın sözü, birçok mazmun zenginliğine sahiptir. Gazzâlî, yalnızca bir çeşit fikrî yanılmaya dikkat çekmekte ve bizi, sâde düşünmekten sakındırmaktadır. Ama her yerde âlimâne değil de âşıkane bir bakış ve hayretle sevgiliyi tefekkür eden Mevlânâ sebep bilimini, sebep türeten, sevgiliden uzaklık, vasıtalara sarılma, kesrette boğulma ve kavuşmaktan mahrumiyet sayar. Diğer bir deyişle, insanın bu tarzı seçerek Allah'a vusul talebi, âşıkane bir isteme şekli olmadığı gibi, hatta doğruya götüren ilim bile değildir. Objeler ile bütünleşmedir. Bu yüzden her çeşit ilim, nihayetinde bir tür perdedir ve vusul için çaresiz yırtılmalıdır.

Gazzâlî, şahsa fayda getirmeyen ilmi yererek, onları yol kesici ve zararlı görür. Ancak onun söylediği bu faydasızlık terimi, mutlak ve izafi olup her şahsa göre değişiklik göstereceği unutulmamalıdır. “İnsanların onlardan bahsetmekten sakınması ve dinin söylediği şeye dönmeleri gerekir. Nice kimseler bu ilimlere dalmış ve onlardan dolayı zarara uğramıştır. Eğer onlara dalmamış olsalardı, mânevî hâlleri daha iyi olurdu.”⁴³ demesi, *Mesnevî*'nin aşığıdaki beyitlerini hatırlatmaktadır?

ای بسا علم و ذکاوات و فطن گشته رهرو را جو غول و راهزن

“Nice bilgi, zekâ ve anlayış vardır ki, yol alanlar için dev ve yol kesici gibidir.”⁴⁴

جون مبارک نیست بر تو این علوم خویش را گولی کن و بگذر ز شوم

احمقیم بس مبارک احمقیست که دلم با برگ و حاتم منقی است

40 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. V).

41 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. VI).

42 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. V).

43 Gazzâlî Muhammed (1939: I, 30).

44 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. VI).

گر تو خواهی کت شقاوت کم شود جهد کن تا از تو آن حکمت رود
عقل قربان کن به پیش مصطفی حسی الله گو که الله کفی

"Bu ilim sana yaramayınca, kendini bir göl yap (toparlan) ve uğursuzdan vazgeç.

Benim safdilliğim, mübarek bir safdilliktir. Çünkü kalbim ahiret azığı düşüncesinde ve gönlüm Allah korkusundadır.

Eğer sende bedbahtlık azalsın istiyorsan, edindiğin ilmin kendinde hikmete dönmesine çalış.

Mustafa'nın önünde aklı kurban et; "Hasbiyallah" de, çünkü Allah yeter.⁴⁵

2. Hakikat İlmîni Herkese Öğretmeli mi?

Bilim eskiden beri fena düşünceli kimseler elinde bir silah gibi kullanılmış ve bunun hem onlara hem diğer insanlara büyük zararları olmuştur. Gazzâlî ile Mevlânâ, ilmin faydasına inanırlar ama, her ilmin herkese öğretilmesine taraftar olmazlar.

Gazzâlî: "İlim, silah gibidir. Hayır için faydası, kılıcın savaşlardaki faydası gibidir. Bu yüzden alışverişte, ahvalinin karinelerini bilerek onun yardımı ile eşkiyalık yapmak isteyen kimseye verilmez."⁴⁶

"Sultanların yakınlığını kazananlar, bunu haram malla mescid ve medreseler yaparak sağları. Fena âlimlerin sultanlara yakınlaşmaları ise, sefih ve fık u fücurla uğraşan şerir kimselerin ilimlerini öğrenmeleri ile. Keşke, eşkiyaya silah verip ona binek ve techizat sağlayarak maksatlarına ulaşmalarına yardım ederken cömertlik ve eli açıklık yaptım diyen kimselere şiirle cevap verebilseydim. İlim bir silahtır. Onunla şeytana ve Allah'ın düşmanına karşı savaşılır. Bazan da onunla Allah'ın düşmanına yardım edilir. İşte bu ilim boştur".⁴⁷

Mevlânâ:

نازتو راضی شود عدل و صلاح از دست دیوانه سلاح
دست او را ورنه آرد صد گزند	چون سلحش هست و عقلش نبیند
دادن تیغ است دست راهزن	بد گهر را علم و فن آموختن
به که آید علم ناکس را به دست	تیغ دادن در کف زنگی مست
فتنه آرد در کف بد گهران	علم و مال و منصب و جاه و قران

45 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. VI).

46 Gazzâlî Muhammed (1939: I. 72).

47 Gazzâlî Muhammed (1939: IV, 349-50).

“Makam sahibi olmak, delinin elinde silahtır. Senden hoşnut olduğu sürece adalet ve barışla yaşar.

Silahlı olup da akli bulunmayan kişinin elini kolunu bağla; yoksa yüz zarar eriştirir.

Mayası bozuğa ilim ve marifet öğretmek, eşkiyanın eline silah vermektir.

Sarhoş zencinin eline kılıç vermek, aşağılık kimsenin ilim elde etmesinden daha iyidir.

İlim, mal, mevki, makam ve kudret, mayası bozuğun elinde fitneye döner”.⁴⁸

3. İbadetlerde Ruhsatlarla Amel

Ruhsatlar, insanın amel ve ibadetini yaparken karşılaşacağı zorluklar karşısında müracaat edebileceği kolaylıklardır. Ancak insan tembelliğin sevki ile kendini sık sık zorluk karşısında saymamalı ve bu ruhsatlara başvurmamalıdır. Ruhsatların en iyi nasıl, ne zaman ve kimler tarafından uygulanabileceği ilmine sahip olmak gerekir. Bunu da en iyi, dinde ehliyet sahibi kimseler bilir ?

Gazzâlî: “Bazı zayıf kimseler, kuvvetlilerin zayıflardan farklı görevleri olduğunu bilmeden, onlar hakkında rivayet edilen ruhsatları uyup uygulamanın caiz olduğunu düşünürler. Onlarda görülen bu ruhsatlar, görenlerce tembellik ve gevşeklik olarak algılanır. Oysa bu, şühud ve huzur halinin ta kendisinde kalbin Allah ile bağlanmasıdır ve devam edilmesi en faziletli ibadet olan zikrin gerektirdiği içindir. Zayıf kişi, bu zahiren gördüğüne bakarak kuvvetliye benzemeye çalışır (hataya düşer).”⁴⁹

Mevlânâ:

گر خورد آن زهر قاتل را عیان	صاحب دل را ندارد آن زیان
هان مکن با هیچ مطلوبی مری	گفت پیغمبر که ای طالب جری
رفت خواهی اول ابراهیم شو	در تو نمودی است آتش در مرو
سر نخواهی برد اکنون پای دار	ای مری کرده پیاده یا سوار

“Gönül ehli için, o öldürücü zehri âşıkâre içse de ziyan yoktur.

Peygamber buyurdu? Ey korkusuz talip! Sakın, hiçbir talep için riyakarlık etme.

Senin içinde bir Nemrud vardır. Ateşe gitme! Gitmek istersen (de), önce İbrâhim ol (öyle git!).

48 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. IV, “Mescid-i Aksa'nın Bir Köşesinde Keçiboynuzu Yetişişi”).

49 Gazzâlî Muhammed (1939: I, 51).

Kâmil kişi toprağı tutsa, altın olur. Nakıs kimse altın kesse, toprak olur. Ey atlıya riyakarlık eden, şimdi ebediyete ermek istemiyor musun?"⁵⁰

گر ولی زهری خورد نوشی شود ور خورد طالب سیه وشى شود

"Veli, zehir içse âfiyet olur. Eğer tâlip içse, kapkara kesilir."⁵¹

هان و هان ترک حسد کن با شهان ور نه ابلیسی شوی اندر جهان

کو اگر زهری خورد شهدی شود تو اگر شهدی خوری زهری بود

تورعت باش چون سلطان نه ای خود مر آن چون مرد کشتیبان نه ای

جون نه ای کامل دکان تنها مکن دستخوش می باش تا گردی همیر

"Sakın ha sakm! Şahları kıskanmayı terk et. Yoksa dünyada bir iblis olur-sun.

O, eğer zehir içse bal olur. Sen, bal içsen zehir olur.

Sen tebea ol, çünkü sultan değilsin. Sen o gemici adam gibi değilsin.

Kamil olmayınca dükkânı yalnız koma. Hamur olmak için elde güzel dur."⁵²

..... در تو می شود لقمه گهر تن مزن چندانکه بنوانی بخور

چونکه در معده شود پاکت پلید فقل نه بر حلق و پنهان کن کلید

هرآنکه در وی لقمه شد نور حلال هرچه خواهد گو بخور او را حلال

"Lokma sende cevhere döndüğü için, yapabildiğince yemekten kendini alıkoy.

Ayağın midede pislendiği için, boğazını kilitle ve anahtarını sakla.

Kime Celâl olan Allah'ın nuru lokma olursa, ne isterse 'ye!' de, ona helaldir."⁵³

Görülüyor ki, ruhsatlarla amel hususunda Mevlânâ da, Gazzâlî gibi düşünmektedir. O, zayıfı, kendini kuvvetli gibi görmemesi ve onun kolaylıklarını mağrurane taklit etmeye çalışmaması, denizi havuzla bir tutmaması, bir rehberine uymaktan başını çevirmemesi, temiz kimselerin işi ile kendininkini eş görmemesi için uyarır. Bir çeşit ibâhâyı, yani ruhsatlarla ameli nasıl uygulayacağını bildiği için, kâmil şeyh için reva görür, onun her fiil ve terkinin beğenerek, onu kınayıp yermeyi caiz görmez. Sâlik ve dinde kuvvetli olmayan müminler için, farzların her mertebesine uyup gözetmeyi vacip saymakta, farzları terke asla izin vermemektedir.

50 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. I, "Tuti ile Tüccarın Hikayesi").

51 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. I, "Derviş ile Kadının Hikayesi").

52 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. II, "Hazreti Ayşe ile Hazreti Peygamberin Konuşması ve Farenin Devenin Yularını Çekmesi").

53 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. II, "Sûflerin Şeyhin Huzurunda Bir Sufîyi Yermeleri").

4. Büyüklerin Hâllerini Kendimizinki ile Kıyaslamamak

Gazzâlî: “Bu, basiret nuru ile bakanlar için aşikar hakikatlerdir. Keşif ve açık bilgiye sahip olmadan, semai ve taklîdi inkar eden kimselere ise ağırdır. Zihni karışık ve zıt fikirlere inanır. Böylesinin misali, bir eve giren köre benzer. İçerde dizilmiş eşyalar yüzünden tökezleyerek kendi kendine der? Bu eşyalar da neyin nesî? Niçin yoldan kaldırıp yerlerine koymuyorlar?”⁵⁴

Mevlânâ:

ما ندانستیم ما را عفو کن	بس پراکنده که رفت از ما سخن
ما که کورانہ عصاها می زنیم	لا جرم قندیلها را بشکنیم
ما جو کران نا شنیده یک خطاب	هرزه گویان از قیاس خود جواب
ما ز موسی بند نگرقتیم کو	گشت از انکار حضری زرد رو

“Biz bilemedik, bizi affet. Bilmeyerek fuzuli sözler çok söyledik.

Körler gibi (sağa sola) baston vururken, elimizde olmadan kandilleri kırıyoruz.

Hiç söz işitmeyen sağırlar gibi, saçmalayarak kendi kendimize kıyas yapıyor ve cevap veriyoruz.

Biz, Hızır’ı inkar ettiğinden sararıp kalan Musa’dan ibret almadık.”⁵⁵

5. Kul Kendi Fiilinin Yaratıcısı Değildir

Abbâsîler Devleti zamanında Araplar arasında yayılarak kulun kendi fiilinin yaratıcısı olduğu görüşünü savunan Mu’tezile fırkasına ve onun ile ortaya çıkan Cebriye ile Kaderiye mensuplarına Gazzâlî ve Mevlânâ gereken ilmî cevapları vermiş ve onların yanlış düşüncelerinden halkı korumaya çalışmışlardır.

Gazzâlî: “Hareket (kulun fiili), Allah için yaratmadır, kul için sıfattır ve onun kazanmasıdır. Kudret ile takdir edilerek yaratılmıştır. Bu onun vasfıdır. Hareketin, kudret denilen başka bir sıfatla da nisbeti vardır. Bu nisbet sebebi ile kesb diye adlandırılır. Şu halde o, takdir edilmiş hareket ve zaruri titreşim nasıl sırf cebr olsun.”⁵⁶

Mevlânâ:

کرد حق و کرد ما هر دو بین	کرد ما را هست دان پیداست این
گر نباشد فعل خلق اندر میان	بس مگو کس را چرا کردی جنان
یک مثال ای دل بی فرق یار	تا بدانی حیر را از اختیار
دست کان لرزان بود از ارتعاش	وان که دستی را تو لرزانی زحاش

54 Gazzâlî Muhammed (1939: I, 87); *age.*, III, 17.

55 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. II, “Hazreviye Şeyhinin Helva Satın Alması”).

56 Gazzâlî Muhammed (1939: I, 111).

هر دو جنبش آفریده حق شناس لیک نتوان کرد این با آن قیاس
زان پشیمانی که لرزانیدیش مرتعش را که پشیمان دیدیش؟

“Bizim fiilimize ve Allah’ın fiiline, her ikisine birden bak. Bizim fiilimizi var olarak bil, çünkü ortada göz önündedir.

Eğer ortada kula ait bir fiil yoksa kimseye bunu niçin böyle yaptın, deme.

Cebr ile ihtiyar farkını bilmek için, ey gönül farklılık haberine dair bir misal getir;

Vücudun titremesinden dolayı titreyen el ile senin yerinden oynatarak titrettiğin el.

Her ikisini de Allah’ın yarattığı bir kıpırdatma bil fakat bu onun ile kıyas edilemez.

Onu titreten pişmanlıktan, titreteni nasıl pişman görürsün?”⁵⁷

6. Marifetin Muhabbeti Doğuracağı

Gazzâlî: “Allah tealanın azameti ve celali, sıfatları, kudreti ve efağının harikaları bilinmedikçe anlaşılamaz. Onu tefekkürden marifet bilgisi, marifet bilgisinden ta’zim, ta’zimden muhabbet doğar. Zikir de ünsiyeti doğurur. Bu da muhabbetin bir nevidir. Fakat marifetle hasıl olan muhabbet daha kuvvetli, daha sabit ve daha büyüktür.”⁵⁸

“Amelden maksat, gönülde Hakkın parlaklığını aşık etmek ve onu mükaşefe ilmi olan marifet bilgisi ile süslemek için kalbin huzuru ve temizliğidir. Ne zaman marifet hasıl olursa, zaruri olarak onu muhabbet takip eder.”⁵⁹

Mevlânâ:

از محبت تلخها شیرین شود از محبت مستها زرین شود
از محبت دُردها صافی شود از محبت دردها شافی شود
از محبت مرده زنده می کنند از محبت شاه بنده می کنند
این محبت هم نتیجهء دانش است کی گزافه بر چنین تختی نشست
دانش ناقص کجا این عشق زاد؟ عشق زاید ناقص اما بر حماد

“Muhabbetten acılar tatlı olur; muhabbetten bakırlar altın olur.

Muhabbetten, tortular safi olur; muhabbetten dertler şifa verir.

Muhabbetten ölüyü diriltir, şahı köle ederler.

57 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. I, “Kayserin Elçisi ile Hazreti Ömer’in Hikâyesi”).

Mevlânâ’nın cebr ve ihtiyâr hakkındaki sözleri, *Mesnevî*’nin mühim bir kısmını işgal eder. Onun bu meseledeki görüşü, itikad bakımından Eş’ârî mezhebinden olduğuna ve cebriyeyi tutma ithamına karşı ihtiyârı savunmasına işarettir. Ve yine, bu mesele üzerinde çok duran Gazzâlî’nin eserlerinden faydalandığına işarettir.

58 Gazzâlî Muhammed (1939: I, 336).

59 Gazzâlî Muhammed (1939: IV, 301).

Bu muhabbet, bilginin neticesidir; faydasız ilim, hiç bu tahta çıkabilir mi? Nâkıs bilgi bu aşkı nereden doğursun? Evet, nâkıs aşkı doğurur ama cemaad aşkını..."⁶⁰

7. Ölüm Gelmeden Marifete Çalışmak Gerektiği

Gazzâlî'den: "İnsan ahirette, dünyada iken alışkanlık peyda etmediği bir şeyi yaşamaz, ekmediğini biçmez ve öldüğü halden başka şekilde diriltilemez. Kişi, ancak yaşadığı biçimde ölür."⁶¹

"İnsan ömründe alışkanlık peyda ettiği şeyleri, ölümü anında hatırlar ve onları anmaya başlar. İnsan yaşadığı biçimde ölür ve öldüğü şekilde diriltilir."⁶²

Mevlânâ:

العجل ای حشر بینان سارعاوا	القدر ای مرگ بینان بارعوا
هرکه گرگش دید برگشت از هدی	هر که یوسف دید جان کردش فدا
بیش دشمن دشمن و بر دوست دوست	مرگ هر یک ای پسر همرنگ اوست
بیش زنگی آینه هم زنگی است	بیش ترک آینه را خوش رنگی است
آن ز خود ترسانی ای جان هوشدار	آنکه می ترسی زمرگ اندر فرار
جان تو همچون درخت و مرگ برگ	روی زشت توست نه رخسار مرگ
ناخوش و خوش هضمیرت از خودست	از تورسته است ار نکوی است ار بدست
ور حریر و قر دری خود رشته ای	گر به جاری خسته ای خود کیشته ای

"Sakinin ey gören ölüler, çabuk olun! Acele edin ey görenler topluluğu, çabuk olun!

Yusuf'u her gören ona canını feda etti; kimi de kurt gördüyse o doğru yoldan çıktı.

Herkesin ölümü ey oğul, kendine göredir; düşmanın önünde düşman, dosta karşı dost.

Güzelin önünde ayna güzel görünür; zencinin önünde ayna da zenci olur.

Ölümden korkup kaçyorsun; ey can akıllı ol! O kendisinden korktuğun,

Senin çirkin yüzündür, ölümün yüzü değil; senin canın ağaçtır, ölüm ise yaprak.

İyiye de kötüye de, senden yeşermiştir; çirkinse de güzelse de her sırrın kendindedir.

Sen diktin; ipek veya ibrişim yırtsan, sen iğirdin."⁶³

60 Gazzâlî Muhammed (1939: IV, 317).

61 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. IV, "Süleymân ile Belkis'in Hikâyesi").

62 Gazzâlî Muhammed (1939: IV, 314).

63 Gazzâlî Muhammed (1939: IV, 177-78).

8. İlimlerin Hakikati

Gazzâlî, *İhya u Ulûmi'd-Dîn*'de, öğrenilmesi Müslümanlar için farz-ı ayn ve farz-ı kifâye olan ilimleri; ve yine öğrenilmesi öğülen ve yerilen ilimleri açıklayarak anlatmakta; vacip, iyi ve çirkin olmalarını açıklamakta fakat bunlar arasında kelim ve felsefeden bahs etmemektedir. O iki ilmi, diğer ilimler arasında neden anmadığı sorusuna verdiği cevapta der ki, kelim ilminden faydalı olan bir kısım, *Kur'an* ve hadiste bulunmaktadır. Geri kalan kısmı ise “ciddalleşme, ağız dalaşı, bid'atler, batıl faydasız şeyler ve hezeyanlar”dır. O, ne onların mizacını beğenir ne de onlara kulak verir. Felsefe ise, müstakil ve tek bir bilim olmayıp, bilakis dört kısımdır: Matematik ve geometri, mantık, ilahiyat ve tabii bilimler. Matematik ve geometri mübahtır. Mantık da kelimden bir kısımdır. Allah'ın zat ve sıfatlarından bahseden ilahiyat da yine kelimden bir kısımdır. Tabii bilimlerden bir kısmı da dine muhaliftir. Bu yüzden ilim değil cehildir. Diğer kısmı da gerekli değildir.⁶⁴

Bu şekilde Gazzâlî, her yerde kelim adını zikretmekte ve mütekellimi yermektedir. Filozofu da benzer şekilde ele almakta ve kınamaktadır. Aklın şeytanlığı, atılganlığı ve Hakkı inkar ve alaya alma ve mukaddesatı yok edici maksatlı olmayan cerbezeleri ve ifrat eden zekaya karşı aptallığı tercih eder. Daha çok, sapık ve çarpık keşif ve izahtan kaynaklanmış olan bilgiyi, hususi bazı yerler dışında, düşmanları defetmeye yarar faydalı bir silah olarak kabul etmeyerek her yerde mütekellimlerin görünüşte âlimâne nüktelerini tahkir eder ve onları hafife alır. Böylesi durumlarda Gazzâlî'nin üslubu, nasihat vericesine ve şefkatle doludur. Onları inkarının düşmanlık veya cahillikten olmayıp, bilgide derinlik ve ihtisastan kaynaklandığından okuyucuya emniyet hissi verir. Bu red, tahkir ve güven duygusu Mevlânâ'nın sözlerinde de görülür. Gazzâlî'nin, aptallığı filozofluğu nefiy olarak alan hadisin tefsirindeki görüşleri, tamamı ile Mevlânâ'yı teyid etmektedir.

Gazzâlî der: “Kelimın faydasının hakikatlerin keşfi ve neye delalet ettiklerini bilmek olduğu zannedilir. Fakat maalesef kelimda bu şerefli konuya sadakat görülmemekte, hatta bu mevzuları keşif ve bildirmekten çok sapıtma ve çarpıtma vardır. Bu sözü bir muhaddisten veya boş konuşan birinden işittiğinde ihtimal kalbine ‘İnsan bilmediği şeye düşmandır’ diye gelecektir. Ömrüme yemin olsun ki, bazı şeylerde kelim ilmi keşif, tarif ve izahtan ayrılamaz. Fakat nadir olarak, açık ve vazıh konularda kelim usulünde derinleşmeden önce de mesele anlaşılır.”⁶⁵

64 Gazzâlî Muhammed (1939: I, 55).

65 Gazzâlî Muhammed (1939: I, 22).

Ve yine der: "Çok zaman da ona (kelamcıya) bilmeden inandığı şeylerin batıl olduğu, ölürken can çekişme anında görülür. Züht ve salah, bu tehlikeyi bertaraf etmek için yeterli değildir. Onu ancak doğru itikad kurtarabilir. Eblehler, yani araştırma ve kıyaslara dalmadan, mütekellimlerin muhtelif sözlerini taklitle onlara kulak vermeyen bedeviler, köylüler ve sair avam gibi Allah'a, peygamberine, ahiret gününe topluca ve sağlam bir imanla inanan insanlar bu tehlikeden uzaktırlar. Bu sebepten Allah'ın Resulü demiştir: Cennet ehlinin çoğunluğu safi kalp kimselerdir. İnsanın selameti, amel-i salih ile meşgul olmasında, takatinin haricindeki işlere girişmemesindedir. Fakat şimdi dizgin gevşedi, hezeyan yayıldı, bütün cahiller kendi zanlarına ve heveslerine uygun olana seğırtir oldular. Ancak avam olan safdil müslümanlar ile Allah'a itaatten dolayı ateşten korkanlar bu tehlikeden emin olurlar ve bu faydasız işe dalmazlar."⁶⁶

Gazzâlî: "Akli ilimler, dünyevî ve uhrevî olarak iki kısma ayrılır. Dünyevî olanlar tıp, matematik, geometri, astroloji ve diğerleridir. Uhrevî olanlar ise, kalbin hallerini bilmek, amellerin tehlikeleri, Allah'ı, sıfatlarını ve fiillerini bilmek vs. Her ikisi de birbirinin zıddıdır. Yani genellikle, kim bütün dikkatini ikisinden birine verse ve onda derinleşse, diğerine karşı nazarı daha kısa olur. Bu yüzden Peygamber (A.S.M.) buyurmuştur: "Cennet ehlinin çoğunluğu safdillerdir, yani dünya işlerine karşı saf olanlar."⁶⁷

"Kulun rabbini ve kendi nefsinin, Allah'a kavuşma yolunda karşılaşacağı tehlikeleri ve perdeleri bildiği gerçek ilim, insanda Allah korkusuna ve tevazua sebeptir. Ama tıp, matematik, dil, gramer vs. gibi diğer ilimlerle insan kendini soyutlayıp yalnız onlarla dolarsa, kendini kibir ve nifakla doldurur. Bu yüzden bunlara ilimden çok, saniat demek daha yerinde olur. Çünkü ilim, kulluk ve rabbini tanıma bilgisidir. Kendini ve rabbini bilmek ise, tevazu doğurur."⁶⁸

Mevlânâ, Gazzâlî'nin ilim hakkındaki düşüncelerini, kendi hâline de uygun bulduğundan bütünü ile kabul etmiştir. O da tıpkı onun gibi, âfâkî mâlumat denilen dış alemdeki delillerden ziyade, kişinin kendi nefsinde bulunduğu enfüsî delillere öncelik veriyor, ebedî mutluluğun tehlikelerini düşünüyor ve hüsnü âkibet denen imanla dünyadan göçmeyi esas alıyordu. ilmi dünyaya satmayıp, fıkıh ve kelâm mücadelelerinde boğulmadan onları kısımlar halinde aşağıdaki beyitlerde dile getirmiştir?

66 Gazzâlî Muhammed (1939: I, 98).

67 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. I, "Aslan ve Geyiklerin Hikâyesi").

68 Gazzâlî Muhammed (1939: III, 18).

دزها از قعر دریا یافتن	حامه های زرکشی را یافتن
با نجوم و علم طب و فلسفه	خرده کاریهای علک هندسه
ره به هفتم آسمان بر نیستش	که تعلق با همین دنی سستش
که عماد بود گاو و اشترست	این همه علم بنای اخورس
نام آن کردند این گیجان رموز	هر استبقای حیوان چندروز
صاحب دل داند آن را یا دلش	علم راه حق و علم منزلش

“Altın sırmalı elbise dokumak, denizin dibinde inciler bulmak, Hensesenin ince meseleleri veya astronomi, tıp ve felsefe, Bunlara ilgi ve alaka dünya itibari iledir; bunlarla yedinci kat göğe yol almak yoktur.

Bunların hepsi de, sığır ve develerin varlığı için gerek olan ahır binasına yarayan ilimlerdir.

Hayvanın ebediliği için bu şaşkınlık, kaç gün onun adını anarlar ki, İlim, Allah'ın yoludur ve onun durağıdır; bunu ancak gönül ehli ve kalpleri bilir”.⁶⁹

Aşağıdaki beyitlerde Mevlânâ'nın filozoflara, fakihlere ve astrologlara ta-zirleri gizlidir?

گفت ایزد در نبی لا یعلمون	از بی این عاقلا ذو فنون
خویشتن را علم بندارد بسی	هر یکی ترسان ز دزدی کسی
خود ندارد روزگار سودمند	گوید او که روزگارم می برند
غرق بیکاریست جاننش تا به خلق	گوید از کارم بر آورند خلق
جان خود را می نداند آن ظلوم	صد هزاران فصل داند از علوم
در بیان جوهر خو چون غری	داند او خاصیت هر جوهری
خو ندانی تو بچوزی یا عجوز	که همی دائم بچوز و لا بچوز
تو روا یا نا روا بی تو نیک	این روا و آن نا روا دانی و لیک
قیمت خود را ندانی احمقیست	قیمت هر کاله می دانی که چیست
تنگری سعدی تو یا نا شسته ای	سعدا و نحها دانسته ای
که بدانی من کیم در بوم دین	جان جمله علمها این است این

“Bu fenler sahibi akıllılar hakkında Allah, Peygamber'e “Onlar bilmiyor-lar!” dedi.

69 Gazzâlî Muhammed (1939: III, 395).

Her biri, birinin hırsızlığından korkmakta; kendini yeterince ilim sahibi görmekte.

Faydalı zamanı bilmediği halde, zamanı bana getiriyorlar diyor.

Canı ta boğazına kadar işsizliğe batmışken, halk benim çalışmamdan yaratıldı diyor.

İlimlerden yüz binlerce fasıl bildiği halde, o karanlık kişi kendi ruhunu bilmez.

Her bir cevherin özelliğini bilir, ama kendi cevherini bilmede eşek gibidir.

Ben câiz olanı ve olmayanı bilirim; ama sen kendinin câiz olan mı yoksa acûz (kocakari) mu olduğunu bilmezsin.

Neyin yarayıp neyin yaramadığını biliyorsun ama, sen kendin yarar mısın yoksa yaramaz mısın bunu iyice gör.

Her malın kıymetinin ne olduğunu biliyorsun, ama kendi değerini bilmemek ahmaklıktır.

Uğurluları ve uğursuzları öğrenmişsin, ama kendin uğurlu musun yoksa uğursuz musun öğrenmemişsin.

Bütün ilimlerin ruhu budur bu? Acaba mahşer gününde ben kimim?⁷⁰

عقده را بگشاده گیر ای منتهی عقده سخت است بر کیسه نمی
در گشاده عقده ها گشتی تو پیر عقدهء چند دگر بگشاده گیر
عقده ای کان بر گدوی ماست سخت که ندانی که حسنی یا نیک بخت
حل این اشکال کن گر آدمی خرج این دم کن اگر صاحب دمی
حذب اعیان و عرض دانسته گیر حد خود را دان کران نبود گزیر

“Düğümleri çözümlü kıl ey üstat, boş keseden düğüm zor çözümlü.

Düğümleri çözersen pîr sayılırsın, bir kaç düğümü çöz artık.

Boğazımız üzerindeki düğüm çok zordur, çünkü bedbaht mı yoksa talihli misin biliyorsun.

İnsansan haydi bu müşkili hallet; eğer nefes sahibi isen şu anın hakkını ver.

Öz ile arazın hududunu bildir; hiç çaresi yok, kendi haddini bil.”⁷¹

جز مصنوعی ندیدی صانعی بر قیاس اقرانی قانعی
می فراید در وسایط فلسفی از دلایل باز بر عکسش صفی

70 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. IV, “Allah Melekleri Yarattı... Hadisinin Tefsiri”).

71 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. III, “Uzağı Gören Kör ile Keskin Kulaklı Sağının Hikâyesi”).

این گریزد از دلیل و از حجیب
از بی مدلول سر برده به حجیب
گر دحان او را دلیل آتش است
بی دحان ما را در این خوش است
خاصه این آتش که در قرب و والا
از دحان نزدیکتر آمد به ما

“Sanatkâr, ancak san’atında görülür. Akla yakınlaştırıcı kıyaslarla, Filozof, delillerden ibaret olan vasıtaları artırır.

Bu, delilden ve perdeciden kaçır; medlulun peşinden başını cebine götürür.

Eğer onun için duman, ateşin varlığına delilse; dumansızda bizim için bu ateş hoştur.

Özellikle bu ateş, yakınlık ve yaklaşımda, bize dumandan daha yakındır.”⁷²

آنچه حق است اقرب از حیل الوریذ
تو فکندی تیر فکرت رابعید
ای کمان و تیرها بر ساخته
صید نزدیک و تو دور انداخته
فلسفی خود را زاندیشه بکشت
گو بدو کو را سوی گنج است پشت
گو بدو چندانکه افزون می دود
از مراد دل جداتر می شود
جاهلوا فینا بگفت آن شهریار
جاهلوا عنا نگفت ای بیقرار
نی جو کعبان کو زکبر و ناشناخت
از کُو عاصم سفینه فوز ساخت
علم تیر اندازیش آمد حجیب
و ان مراد او بُده حاضر به حجیب
ای بسا علم و ذکاوت و فطن
گشته رهرو را چو غول و راهزن
بیشتر اصحاب جنت ابلهاند
تا ز شر فیلسوفی می رهند
خویش را عریان کن از جمله فضول
ترک خود کن تا کند رحمت نزول
زیرکان با صنعتی قانع شدند
اهلهان از صنع در صانع شدند

“Allah insana şah damarından daha yakındır, sen fikir okunu uzağa attın.

Ey yay ve okları fırlatmaya hazır olanlar, av yakın ve siz uzağa atıyorsunuz.

Filozof sizi düşünmekten öldürdü; söyle ona hazine arka taraftadır.

Söyle ona, ne kadar çok koşarsa, gönlünün muradından daha çok uzaklaşacaktır.

Şehriyar, “Bizim yolumuzda mücadele edin” demiştir; “Bizden uzaklaşmaya çalışın” demedi, ey kararsız kişi;

Kibrinden ve kabullenmeyişinden, dağ kurtuluş gemisi edinen Kenan gibi değil.

Ok atan ilmi ona perdecı oldu; halbuki onun muradı cebinde hazırды.

72 Gazzâlî Muhammed (1939: IV, 175-76).

Nice ilim, akıl ve zekâ sahibi vardır ki, yol ehli için şeytan ve yol kesici olmuştur.

Birçok cennet ehli, safdillerdir; safdillikleri ile filozofun şerrinden emin oluyorlar.

Bütün lüzumsuzluklardan kendini soy, rahmetin inmesi için kendini terket.

Akıllı kimseler tek bir sanata kanaat ederler; eblehler sanattan sanatkâra varırlar.⁷³

ما سميعيم و بصيريم و خوشيم	با شما نا محرمان ما خامشيم
چون شما سوی حمادی می روید	محرم جان حمادان چون شوید؟
از حمادی عالم جانها روید	غلغل اجزای عالم بشنوید
فانش تسبیح حمادات آیدت	وسوسهء تأویلها نر بایدت
چون ندارد جان تو قندیلها	هر بینش کرده ای تأویلها
که غرض تسبیح ظاهر کی بود	دعوی دیدن خیال غی بود
بلکه هر بیننده را دبدار آن	وقت عبرت می کند تسبیح خوان
بس جو از تسبیح یادت می دهد	آن دلالت همچو گفتن می بود
این بود تأویل اهل اعتزال	و آن آن کس کو ندارد نور حال
چون زحس بیرون نماید آدمی	باشد از تصویر غیبی اعجمی

“Biz işiten, gören ve mutlu olanız. Siz nâmahremlere karşı susarız (bir şey söylemeyiz).

Çünkü siz cemâdlık tarafına doğru gitmektesiniz. Cemâdların ruhuna nasıl mahrem olursunuz?

Cemâdlıktan canlılar âlemine gidin; âlemin cüzlerinin uğultusunu dinleyin.

(O zaman) cemâdatın tesbihi sana fâş olur; te’villerin vesvesesi seni kapmaz.

Senin ruhunda kandiller olmadığından, te’villerle yolunu görmeye çalışıyorsun.

Maksat, aşikare tesbih nasıl olur? Görmek iddiası, sapık bir hayal olur.

Bilakis onu görmek, her göreni ibret zamanında tesbihhân yapar.

Demek, sana tesbihi hatırlattığından, o delâlet konuşmak gibi oluyor.

Bu, mu’tezilenin, o hal nuruna sahip olmayan kimsenin, te’vili olur.

İnsan hissini dışına çıkmayınca, gaybî şeyleri tasvirde acemi olur.”⁷⁴

73 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. V, “Hakîm ile Tavusun Hikayesi”).

74 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940: C. II, “Yılancının Hikayesi”).

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu iki büyük ruhun bildikleri, dertleri, üzüntüleri, korkuları ve güzellikleri, büyük oranda ortaktır ve birbirine benzemektedir. Sanki Gazzâlî, Mevlânâ'nın uyanık gönlüne yerleşmiş ve onunla Yaratıcının tecellilerinden ve sırlarından konuşmuştur. Mesnevî'nin testisinden Mevlânâ'nın feyzini alanlar, mânevî öзде Gazzâlî'den feyiz bulmuş gibidir. Gazzâlî, Mevlânâ gibi aşk ile dolu coşkulu sözlerle konuşmamıştır ama buna rağmen, ay gibi aydınlık saçmış ve eserlerini okuyanlarda bir iç aydınlığı husule getirmiştir. Nitekim Mevlânâ üzerinde de müessir ve etkili olduğu gibi.

Her iki mutasavvıf da, âfâkî mâlumat denilen dış alemdeki delillerden ziyade, kişinin kendi nefsinde bulunduğu enfüsî delillere öncelik vermiş, ebedî mutluluğun tehlikelerini düşünmüş ve hüsnü âkibet denen imanla dünyadan göçmeyi esas almıştır. Bunun için de ilmi dünyaya satmayıp, fıkıh ve kelâm mücadelelerinde boğulmamışlardır. Hem Gazzâlî, hem Mevlânâ, her ikisinin de aynı kaynaktan su içtiği âşikardır.

Felsefeyi, mütekellimleri, şüpheciliğe yol açıp sükûneti bozucu ekolleri yermeye her ikisi de aynı düşünceindedir. Bu mesleklerin hiçbir şekilde hakikat ve yakîn kazanma yolları olmadığından emindirler. Onların yaptıklarının sadece vasıtaları çoğaltmak ve yolu uzatmak ve kendini beğenmişliklerini artırmak olduğunu bilmektedirler.

Gazzâlî âşik bir âlim, Mevlânâ ise âlim bir âşıktır. Gazzâlî'nin, *İhya*'daki küllî yorumlardan ibaret olan sözleri, dindir. Mevlânâ'nın şiiri, kanın coşmasından kaynaklanan dinin edebine uygun ve ölçü sınırlarını aşmayan, insanı ilahi aşka doğru çeken yorumlardır.

Onlardan biri zihnî ve diğeri hâricî bir varlık gibiydi. Biri, bir yağmur gibi her yere yağmış ve diğeri bir ateş gibi, karşısındakileri yakmıştır. Gerçek şu ki, her ikisi de buldukları zaman içinde değerlendirilecek olurlarsa, kendi çağları için en uygun ve doğru olan metodu kullanmışlardır. Her ikisi için yapılacak değerlendirme ve yorumlar, zaman ve çağ faktörü nazara alınmadıkça, eksik ve hatalı olacaktır.

Kaynaklar

- Akay, Hasan (1995), *İslami Terimler Sözlüğü*, 2. basım, İstanbul.
 Eflâkî Şemseddîn Ahmed (1959), *Menâkibu'l-Ârifîn*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara.
 Gazzâlî Muhammed (1939), *İhya u 'Ulûmi'd-Dîn*, C.I-X, Kahire.
 Gazzâlî Muhammed (1964), *Mîzanu'l-Amel*, nşr. Suleymân ed-Dunyâ, Kâhire.
 İdrûs Abdulkadîr, *Ta'rîfu'l-İhya bi-fedâilü'l-İhya* (İhya'nin I. Cildine ekli olarak, s. 12).

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1372 h.ş.), *Kulliyât-i Şems-i Tebrîzî*, nşr. Bedîuzzamân Furûzânfer, Tahran.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1940), *Mesnevi, I-VI*, Nşr. R.A. Nicholson, Leiden.

Pala, İskender (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara.